

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

UDK 329.15(497.1)SKJ+327.323.3+92

Vladimir Dedijer

Novi prilozi za biografiju
Josipa Broza Tita*

Rad, Beograd 1984.

I

Specifičnost rukopisa Vladimira Dedijera je i u tome što se on ne može svrstati ni u jedan standardni konvencionalni tip i žanr pisanja. To nije historiografski rad, iako ima i takvih elemenata; nije memoarsko djelo, ali su Dedijerova ličnost i njegova uloga u vremenu o kojem piše veoma snažno prisutne; nije sistematizirani pregled događaja, ali je ta komponenta prisutna u rukopisu itd. Tekst je »nabijen« emocijama, aluzijama, hipotezama, a ima i puno neargumentiranih sudova, teza, zaključaka. Najbliži je feljtonistici i, u stvari, to je serija feljtona, kakvi se često pojavljuju u našoj štampi. Upravo zbog te specifičnosti Dedijerova djela ni recenzija ne može biti standardna, jer nije moguće utvrditi što je historiografski korektno i validno, a što je plod razmišljanja, pa i bujne mašete autora i u čemu bi trebalo izvršiti određene intervencije. Rad je zapravo na razini neke vrste »dosjea« — gomile grade koju bi trebalo mnogo bolje sistematizirati i preraditi.

Zbog spomenute prirode rukopisa, a posebno zbog toga što je druga knjiga Vladimira Dedijera politički »uzbudila« dio naše javnosti, smatrao sam, nakon prvog čitanja, da u ovoj recenziji ne treba autoru sugerirati da pre-

radi rukopis kako bi se, kroz ličnost Josipa Broza Tita, obradila historija našega prvog poratnog razdoblja od 1945. do sredine 1950-tih godina, a posebno sukob KPJ i SKP(b), što je centralna tema ovog perioda, jer on svoj pristup, metodu i način izlaganja materije ne može mijenjati. Međutim, drugim pažljivijim čitanjem rukopisa uvjerio sam da su potrebni novi, dodatni napori da se ovo djelo dovrši.

Iako rukopis »pokriva« prvo poslijeratno desetljeće života i rada Josipa Broza Tita, centralno mjesto u rukopisu autor je dao sukobu KPJ—SKP(b). Ipak, za razliku od prve varijante rukopisa, znatno je proširena problematika ovog razdoblja: govori se o koncepciji vanjske politike, konstituciji državnog centralizma 1945—1947. godine, ali ponovno nema Titove politike prema građanskoj opoziciji, nema koncepcije industrijalizacije i sl., tako da su u rukopisu i nadalje u centru jugoslavensko-sovjetski odnosi. Čitalac koji poznaje Dedijerovo djelo *Izgubljena bitka J. V. Staljina* dobit će pouzdan dojam da ovaj rukopis »prepravava« spomenutu knjigu. Naravno, s novom dokumentacijom i dramatskim opisima političkog i društvenog života u kontekstu bitke KPJ protiv staljinizma. Dedijer, međutim, ni u ovoj varijanti nije dovoljno prodirao u povijesne korijene karaktera i suštine toga velikog sukoba, već više ostaje na razini opisa događaja, sa snažno naglašenom dramatikom aktera sukoba, pa i samog sebe kao autora i sudionika tih događaja.

Autor je kroz čitav rukopis gotovo »opsjednut« strahću da čitaocu pruži svoju sliku brojnih ličnosti i aktera događaja, i pri tome ulazi u razne aspekte — od moralno-psiholoških do političkih i »privatnih« sfera života ljudi.

Jezik autora veoma je angažiran i pun emocija. Kada govori o SSSR-u, autor se služi jezikom iz doba najžešćih sukoba sa staljinizmom 1949—1953, jezikom kojim se danas ne služi naša historiografija, pa se zato dobiva do-

* Tekstovi D. Bilandžića i R. Radonjića o knjizi V. Dedijera *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, sv. III, jesu izdavačke recenzije toga djela.

jam »antisovjetizma« (u formalnom smislu ovoga pojma). Ali, preko ovoga opravdanog prigovora moglo bi se prijeći u svjetlu činjenice da je to minuli historijski događaj i da u nas već ima literature u kojoj je primijenjen takav stil opisivanja staljinizma.

Osnovna svrha ovakvog rukopisa bila bi da služi kao važan historiografski izvor za biografiju J. B. Tita. To pretpostavlja da plan knjige i njezin konačni oblik imaju stalno pred očima historijske probleme razdoblja koje se obrađuje i da se selekcijom historijskih činjenica, odnosno procesa i odluka izaberu oni koji se neposredno ili posredno tiču Titove misli i njegova djela. Tito je imao određenu viziju nove Jugoslavije, viziju jednoga novog svijeta, našao se pred problemima izgradnje modernoga industrijskog društva sa socijalističkim likom. Zatekao je teško historijsko nasljeđe, ali je formirao neobično snažan klasno-nacionalni revolucionarni blok društvenih snaga, s kojim je započeo socijalističku izgradnju 1945. V. Dedijer obrađuje najdramatičnije razdoblje naše novije historije. U obradi toga razdoblja, po more mišljenju, učinjena su dva »propusta«. Prvi je metodološke naravi. Smatram, naime, da se historijska empirija o kojoj je riječ ne može savladati nikako drugačije osim historiografskom metodom, koja je ovdje malo prisutna. Autor je pustio snažan »vjetar« u »jedro« svojih emocija. On često prelazi na metodu »licentia poetica«, u ovom slučaju »licentia žurnalistika«. Drugi nedostatak je u neprimjerenu sadržaju. Izbor historijskih informacija, činjenica i sl. nije bio dovoljno usmjeren prema Titu, tako da on zapravo ovdje i nije centralna tema. Moglo bi se čak reći da materijal ima više elemenata i podataka za biografiju samog autora.

Po načinu pisanja autor smjenjuje jedan za drugim i izmiješane sociološke traktate, teorijske elemente, pričice, putopise, izjave, izvještaje, reportaže, opise raznih vrsta, »isповijedi«, meditacije. Neki stavovi, ocjene, sudovi nisu dokazani, već se računa da im čitalac vjeruje, s obzirom na ličnost autora itd.

Naučnog aparata gotovo uopće nema, tako da se naša historiografija neće moći osloniti na niz sudova i ocjena autora.

Tretman Tita i njegovih najbližih suradnika jedna je od centralnih tema rukopisa. Kao što je to slučaj i s drugim temama, Dedijer je i ovdje neorganiziran i nesistematičan. Naša historiografija smatra da je politički vrh, osim u slučaju odnosa prema IB-u, bio uglavnom jedinstven i da je velike odluke donosio kolektivno. Razlike su postojale, ali nisu glavna karakteristika. Ako su one prenaplašene, gubi se slika cjeline. Tito je manje prikazan kao strateg revolucije, kao državnik, političar i vođa koji ima koncepciju društvenog razvoja, a više kao političar s razvijenim političkim instinktom, kao vođa koji je više autoritaran nego što je autoritativan, dakle karizmatična ličnost, čovjek čvrste ruke koji suvereno odlučuje, pretvarajući i svoje suradnike u »poslušne« izvršioce. Dedijer od Tita, Kardelja, Rankovića i Đilasa konstituira »veliku četvorku«, koja je izdržala sva iskušenja pripreme, izvođenja i obrane revolucije, ali se, na vrhuncu pobjede protiv staljinizma, ta grupa »istopila i raspala«.

V. Dedijer ne afirmira ličnost M. Đilasa. Štoviše, on ga prikazuje kao gotovo nenormalnog, na momente sumanutog čovjeka, a tamo gdje bi se moglo reći da o njemu govori afirmativno, to čini u kontekstu odnosa prema »autoritarizmu« i »karizmi« Titove ličnosti.

Politički profil A. Rankovića Dedijer je nešto promijenio u odnosu na prvi rukopis. Pored slučaja obnove sudskoga procesa Apisa, sada je navedeno da je bio protiv odluka VI kongresa. On, međutim, ostaje »svetac naše Partije«.

I Kardeljeva ličnost je »okrznuta« u smislu stanovitih aluzija na oportunitizam, taktizerstvo, pa i neodlučnost u nekim političkim događajima historijskog značaja.

Da li takvo viđenje Tita i njegovih suradnika smije ugledati »svjetlost dana«? Valja reći da Dedijer nije dao tako oštre nijanse da se rukopis ne bi mogao publicirati. Informirana javnost će iz teksta steći dojam da autor nije

dao potpuniji historijski portret Tita i njegovih suradnika, već samo određene strane, određena osvjetljenja. Pa, moglo bi se čak reći i to da će nekima koji najavljuju svoje radove o Titu i našoj najnovijoj historiji Dedijer u nečemu biti i prepreka, onima koji bi htjeli izvršiti tzv. »demitologizaciju« Tita.

Valja naglasiti da u ovome rukopisu nema »skandaloznih« informacija, ocjena i sudova, kakvih je bilo u drugome tomu.

Problem sistematizacije gradiva već je spomenut. Autor je »ispreturao« materiju. Tako, primjerice, on i čitave dijelove objavljenih radova »trpa« u glavni tekst (npr. dnevnik J. Blaževića). Autoru treba sugerirati da rukopis rastereti takvih tekstova, jer su oni zaista suvišni. Autora treba upozoriti da traži suglasnost za publiciranje dokumenata — izjava »svjedoka« o amoralnom ponašanju pripadnika sovjetske armije u Jugoslaviji. Može se pretpostaviti da neki od tih svjedoka, a među njima ima i istaknutih rukovodilaca (npr. Drago Nikolić, general JNA, danas načelnik personalne uprave JNA), ne bi pristali da se to u ovome obliku i u ovoj knjizi objavi.

Samo po sebi je razumljivo da će veliki interes pobuditi i dokumentacijska osnova rukopisa. Dokumenti su široj čitalačkoj masi nepoznati. Međutim, s gledišta historiografije, nema tako krupnih dokumenata koji bi sugerirali reviziju ili dopunu dosadašnjih naših ocjena o ovome razdoblju.

Rukopis Vladimira Dedijera ne zadovoljava historiografske kriterije, nije kronološki i problemski sistematizirana analiza i sinteza Titova djelovanja u prvome poratnom desetljeću, već manje ili više prikaz političke, moralne i općedruštvene atmosfere jednoga krajnje dramatičnog razdoblja u sukobu sa staljinizmom, dan u obliku osobnoga doživljaja i subjektivnog viđenja ljudi i događaja. Poslije iskustva s drugom knjigom bilo bi potrebno rukopis još jednom pretrasti i popraviti. U protivnom, vjerojatno će i ova knjiga doživjeti kritiku nekih historičara, publicista i javnih radnika nenaprinje zato

što je toliko nesistematična da bi se morala iznova sistematizirati i sadržajno i kronološki.

II

Opći utisak ilustrirat ću i konkretnim primjedbama, o kojima se, naravno, može diskutirati, a ne tvrdim da se neke mogu i uspješno pobijati.

Prva glava

Str. 8. i 3. »Tito se nikada nije odrekao ideje o Balkanskoj federaciji«. Dokaz — govor u Beogradu 27. listopada 1944, kada je Beograd označio »pres-tonicom Južnih Slavena«. Presmjela teza! Ona je rečena u momentu razgovora s Bugarima o ulasku Bugarske u Federaciju, ali Tito će 1948. odbaciti tu ideju. Dakle, teza je jednostrana, jer je dana izvan historijskog konteksta. Autor izriče puno takvih jednostranih teza u cijelom tekstu. Treba to više »historizirati«.

Str. 10. M. Pijade prekida 1950. svoja predavanja jer nije mogao otvoreno govoriti o »petkovcima« u KPJ, pošto su neki tada bili u vrhu KPJ. Koji? Vjerojatno M. Đilas i A. Ranković? Ne-ka autor razmisli da li ovu aluziju ispuusti ili navesti imena.

Str. 12. Autor navodi izvore u obliku anonimnih ličnosti i naziva ih x-1, x-2, x-3 itd. Taj postupak je dopustiv, ali i nesiguran.

Str. 14. Nije točno da je do sukoba došlo zbog Markosova ustanka. To je jedno od niza neslaganja. Sam Dedijer na prvim stranicama točno kaže da je sukob nastao zbog Staljinova hegemonizma. Pažljivije formulirati teze.

Str. 14 a. Tito je naučio Nasera kako »uspješno koristiti suprotnosti Istok—Zapad«. Ovakvo ogoljeno znači: Tito je »lukavac«. Treba bolje odrediti ideju. To je bio česti prigovor Jugoslaviji upravo s Istoka.

Str. 14 b. Kidričev rad nije nastavio B. Krajger, već S. V. Tempo (1953—1958), zatim M. Todorović (1958—1962), a onda B. Krajger. Ovo je samo ilustracija brojnih sličnih nepreciznosti

Str. 20 b. Pokrajine nemaju atribut »državnosti«, već »autonomnosti«.

Str. 22. Pogrešno: Tito nije morao, već je jedini mogao reći Staljinu NE! »Slepo verujući Staljinu« — pre naglašena emotivna kvalifikacija.

Str. 22 a. Točno je da posebna odluka u formalnom smislu o rehabilitaciji Jugoslavena u SSSR-u nije donešena, ali ih je IX kongres 1969. rehabilitirao. To je učinio i Vojni kolegij Vrhovnog suda SSSR-a.

Sadržaj glave nije u skladu s njezinim naslovima. Primjerice, naslovima je najavljena privredna strategija, dakle koncepcija prvoga petogodišnjeg plana. Podnaslovi su najave velikih tema, ali ih sadržaj ne iscrpljuje na historio-grafski način. Prilozi o Janu Palahu i članak autora iz novina o »odanosti kritičkoj školi« nisu funkcionalni. Prva glava je neka vrst najave sadržaja cijele knjige, ali slabo sistematizirana. U stvari, ovdje bi bio potreban temeljiti predgovor, lišen emocija.

Druga glava

Ova glava je »razgovor« o izvorima za treći tom i u njoj autor iznosi svoju »odiseju« i peripetije s izvorima. Tu je riječ i o krađama i privatizaciji grada, tu je kritika raznih institucija i autorovo tumačenje »afere« oko drugog toma. Ovdje ima flagrantnih falsifikata. Osobno mi je poznato tko je i kako organizirao »okrugli stol« *Borbe*, jer sam tamo bio. *Apsolutno je netočno da je Vojno-istorijski institut bio organizator.*

Str. 71 Spominju se teškoće (za autora) koje potječu od Jovanke Broz. Valja reći koje?

Str. 88. Kaže se da je Krajačić uzeo dokumente o »slučaju Hebrang«, pa zato autor ne može utvrditi stanje stvari. To je aluzija o brisanju tragova kompromitiranome Hebrangu, a zatim dolazi Krajačićeva rečenica Dedijeru da u dokumentima nije bilo Hebrangova potpisa. Ovakve aluzije vrlo su neugodne, jer sugeriraju razna tumačenja, intrige i aluzije raznih vrsta.

Str. 90 c. Potpuno je nepotrebna mistifikacija razgovora Tito—Stepinac. Po-

znato je da je Tito iz taktičkih razloga primio Stepinca, pokušavajući da utvrdi da li bi bilo moguće nagovoriti crkveni vrh da se distancira od Vatikana — odvajanjem katoličke crkve u Jugoslaviji — i to je sve!

Str. 90 g. Krajačić veoma oštro osuđuje autorovo mišljenje o njegovim odnosima s Titom, tražeći da se ne objavi.

Str. 90 h. »Tito je kritizirao Krajačića što se ne sprečavaju upadi ustaških trupova na oslobođenu teritoriju«. To je nemoguće! Poznato mi je kao političkom komesaru kako smo se ogorčeno tukli s tim trupovima.

Str. 94 a. Teško je povjerovati da je davan otpor štampanju Kidričevih djela (u Sloveniji!) zbog njegove sklonosti pluralizmu, protiv kojeg je bio Kardelj. Potrebni su jači argumenti za tu tezu.

Str. 181. (Neuredna paginacija) Titovi kumovi — provjeriti. Mislim da su krivo navedena oba.

Prilozi: U prilogu 2 tvrdi se da su M. Filipović i A. Tanović, protivno Titovu načelnom stavu, skraćivali Titove referate. Međutim, ovdje se radi o izboru iz svih referata Tita od V zemaljske konferencije do zadnjega kongresnog referata. Skraćivani su svi referati, jer je tako izbor tražio. »Optužba«, dakle, ne bi mogla stajati, jer joj je ton takav kao da je to bio antititovski akt.

Str. 186. Ideja S. Žujevića o uključenju Jugoslavije u SSSR traži tumačenje: da li je to bio formalni prijedlog Politbiroa KPJ, da li je to bio prijedlog SSSR-u, ili je to bio plod njegove mašte? Za čitaoca je to ideja čovjeka iz jugoslavenskog vrha. Kada se na drugome mjestu navedene sadržaj Kardeljeve izjave Saddikovu, te kaže da je to mislio i Hebrang, ispada da je pola vrha tako mislio. Da li je to S. Žujević rekao prije ili poslije hapšenja itd? Ovakvo važne teze moraju biti potpuno »osvijetljene«.

Str. 188. U sukobu sa Zapadom 1945. radilo se ne samo o Slovencima, već i o Hrvatima (Istra!). Ekonomski rat Zapada protiv Jugoslavije. Točno! Ali bilo je i ponuda za Maršalov plan i poklon Libertv brodova?

Str. 119. Velike žrtve srpske omladine na srijemskoj fronti. Točno! Uz ove žrtve treba dodati i žrtve, primjerice, Kozare, Neretve, Sutjeske, Dalmacije, gubitke u tršćanskoj operaciji (9000) i druge. Četnička emigracija okrivljuje Tita denucirajući ga za »antitsrpsvo«. Zato ne bih ovaj događaj izdvajao kao poseban slučaj velikih žrtava rata.

Str. 122. Objasniti ili izbaciti Milutinovićeve točke razgovora s E. Kardelem 30. rujna 1944, jer autor čitaoca ostavlja u nedoumici što one stvarno znače. Situacija u Hrvatskoj se popravila! Što to znači? Hebrang je još sekretar CK. V. Bakarić će ga zamijeniti tek u studenome 1944. Isto se odnosi i na »davanje« novca Titu.

Str. 127. Samoubojstvo Drapšina — nejasno.

Str. 129. i dalje — Pobuna na Kosovu 1944/45. To se mora potpunije izložiti, jer ima proturječnih teza, kao, primjerice, zašto su balističke vođe u listopadu 1944. raspustile 30 tisuća balista da odu kućama, a zatim ih za dva-tri mjeseca okupljaju i dižu pobunu? Što se dogodilo u međuvremenu? Krajem 1944. NOV je mobilizirala oko 30 tisuća ljudi u svoje jedinice. Pobuna je nakon toga. Cilj pobune: olakšati izvlačenje grupe armije »E« iz Grčke. Ali, ona je u to vrijeme u svome povlačenju prešla put iz Grčke preko Makedonije, Kosova i Bosne i već stigla u Savoniju i na zapadni dio fronte u Mađarskoj. Navodi se i olakšanje pritiska naših snaga na sremskoj fronti, ali u veljači i ožujku tamo je zatišje. Proboj će početi tek 12. travnja 1945. Takve se stvari bez historioграфске preciznosti ne mogu pisati. Tito i Kosovo. Teza je sljedeća. Tito nosi ideju KI o balkanskoj federaciji i ne da Kosovo Albaniji izravno, ali daje nadu da bi ono moglo ući u sastav Albanije ako i kada ona postane sedma članica jugoslavenske federacije. Mogu li se bez dokumenata izricati ovakve teze? Navedena je Titova rečenica da je bilo »paljenja kuća i oduzimanja imovine« Albanaca. Implicira se teza da je to dio uzroka pobune, ali se ne »rasvjetljuje«. Pobuna je djelo njemačkih, engleskih, američkih i četničkih oficira

a cilj je spriječiti Titovu ideju o zbližavanju balkanskih naroda koje bi vodilo k balkanskoj federaciji koju, opet kao ideju KI, Tito hoće realizirati. Kako stoji pri tome teza da je KI htjela otcjepljenje Makedonije i Hrvatske (1941, odnosno 1948)? Ovo su veoma krupni problemi naše historiografije i o tome se ne bi smjele iznositi impresije, dojmovi, već strpljivo i precizno istraživanje kao put prema sudovima...

Str. 147. KI hoće »čerečenje Jugoslavije«! Pažljivo formulirati. Naš vodeći historičar o ovome problemu ne dijeli tu tezu. KI ima u vidu da se u procesu revolucionarnoga razbijanja svih kapitalističkih država na Balkanu, balkanski narodi opet nadu u zajedničkoj državi, ali socijalističkoj balkanskoj federaciji. Inače, ispada da je KI nosilac patološke mržnje prema bilo kakvoj Jugoslaviji, što se ne može dokazati. Zato, u istom pasusu dokumenta KI stoji: i nezavisne balkanske države i balkanska federacija — istodobno, dakle, oba procesa čine jedan čin.

Peta zemaljska konferencija KPJ negirala je odluke KI o razbijanju Jugoslavije. Točno! Ali to ona nije učinila protiv volje KI, već u dogovoru s njom. Držati se metode historiografije!

U prilogu 3 stoji teza da je važan razlog uvođenja vojne uprave u Vojvodini (1944) sprečavanje započete akcije odvođenja Mađara u logore. Ako se to iznosi valja reći kako je došlo do ideje o iseljavanju Mađara iz Vojvodine. Tko je to naredio, a tko je spriječio? Kakvo je bilo držanje Sovjeta i nove mađarske vlade? Ovako sam slučaj ostaje nejasan — otvori se problem, a zatim se on prosto ostavi... Inače ova glava uglavnom se odnosi na žrtve na sremskoj fronti, pobunu na Kosovu i vojnu upravu u Vojvodini.

Četvrta glava

Uzroci sukoba SSSR—Jugoslavija.

U ovoj glavi počinje pisanje o prvoime periodu. Stil i sadržaj su feljtonistički. Sovjeti su dali Titu niži orden nego rumunjskom kralju i to ga je »ujelo za srce«. Kako se to zna? Da li je to Tito iselio? U... to... to... to...

li se to izvodi iz njegova karaktera? Itd.

Str. 186. Tito je odbio da se »prestonica« prenese u BiH, jer se sjetio da je Pavelić htio prenijeti svoju iz Zagreba u Banja Luku! Može li se to dokazati? Je li to bila šala? Što je s principom selekcije događaja! Tito je još 1940. na V konferenciji rekao «do viđenja u oslobođenom Beogradu».

Str. 187. Ne postoji kategorija »Hebrangovo vreme« kao sinonim za period 1945—1948.

Str. 192 c. Apsolutno je netočno da je Hebrang izgradio administrativno-centralistički sistem planiranja. To je bila koncepcija *rukovodstva* KPJ, a ne samo jednog čovjeka. Nema dokumenata iz kojih se vidi da se on naročito i posebno zalagao za centralizam. Ako i jest, onda se otvara pitanje kako je evoluirao od konfederalizma (1944).

Prilog 3. Dnevnik J. Blaževića — 55 (pedeset i pet) stranica — ogroman tekst! Nepotrebno opterećenje. To je Blažević već objavio.

Peta glava

Staljin se sprema na obračun s Titom

Ovdje se otvara i problem državne tajne. Da li iznositi konkretne podatke o naoružanju koje je Jugoslavija dala Markosovoj armiji?

Šesta glava

Staljinov ultimatum

I ovu bi glavu trebalo bolje sistematizirati da se čitalac lakše snađe. Ispreturan je sadržaj i u kronološkom i u sadržajnom pogledu.

Prilog: Zapisnici CK od 1. ožujka 1948. gotovo nerazumljivi za čitaoca. Uskoro izlaze u knjizi dokumenti s naučnom aparaturom koja ih tumači; preuzeti ih obradene.

Sedma glava

Moskva očekuje brzi slom Jugoslavije

Apologetski članci Đilasa i Kardelja o Staljinu 1945. dani izvan konteksta i

bez tumačenja, djeluju jednostrano, pa i porazno. Tito to nije činio, što je točno, ali valja reći i prave razloge, inače sve to djeluje kao dvije politike u vrhu KPJ u odnosu prema SSSR-u.

Str. 273. Staljin je izabrao 27. ožujka da pošalje pismo kako bi asociirao na puč 1941, a rezolucija je objavljena 28. lipnja zbog Vidovdana. Mislim da je to deplasirana mistifikacija.

Str. 274. S kojim provokatorima je UDB-a prihvatila suradnju — nejasno.

Prilog: zapisnik CK SKJ od 12. i 13. travnja 1948. bit će dan s naučnom aparaturom u posebnom izdanju Arhiva CK SKJ — vrijedi napomena kao za zapisnike od 1. ožujka. 1948.

Osma glava

Povratak prvobitnoj partizanskoj etici

Str. 309. Staljin nije bio »vođa međunarodnog proletarijata«. Bolje je reći »međunarodnoga komunističkog pokreta«. Najveći dio svjetskog proletarijata je bio izvan tog pokreta. («Licentia žurnalistika»!)

Ne stoji tvrdnja da je Staljin za vrijeme rata »širio najneobičnije neistine« o NOB-u. On je bio protiv revolucije iz bojazni da ga saveznici ne optuže za neiskrenog saveznika. Laži, optužbe, denuncijacija, psovke itd. došle su s pismima iz 1948. i kasnije. Biti precizniji!

Str. 3. Vrlo dobro! Pretjerano je reći da se Tito 1945—1948. počeo odvajati od »najbližih drugova«. Još je to doba monolitnosti vrha.

Str. 13. Vrlo dobro!

U cjelini — dobra glava.

Prilog ovoj glavi: potpuno proizvoljna interpretacija i sigurno neistinita. Naslov glasi »Rakoši 1948. traži pripajanje Hrvatske Mađarskoj«. A radi se o vrbovanju K. Mrazovića za politiku IB-a. Rečenica Rakošija »hajde da bar Hrvatsku spasimo« mogla je ciljati na slijedeće: (a) dobiti podršku u CK KPH i vršiti pritisak na CK SKJ, (b) razjediniti rukovodstvo u CK KPH, (c) pridobiti samog Mrazovića i sl. Izdvojiti Hrvatsku iz Jugoslavije i pripojiti je Mađarskoj — to je plod nagađanja, gatanja i mašte

Deveta glava

Pripreme za oružani napad na Jugoslaviju

Str. 326. Kardeljeva diskusija 27. ožujka 1948. potvrđuje njegov politički realizam, pronicljivost i hrabrost. I to treba komentatom konstatirati, jer se inače, na osnovi nekih drugih Kardeljevih izjava, sugerira teza o kolebanjima i slabosti u nekim momentima (razgovor sa Sadčikovom i dr.).

Str. 337. Promjene u JNA (ukidanje funkcije političkog komesara i sl.) izvršene su 1952, a ne neposredno poslije sukoba 1948.

Str. 344. Da li je Staljin planirao rat protiv Jugoslavije, pita se autor. (a) Za tezu da *jest* navodi izjavu maršala Žukova uz »dobro vino« u Jugoslaviji 1957. i izjavu Ulbrichta danu nepoznatoj osobi. (b) Staljin *nije* pripremao napad — tajna poruka Nenija 1951. Može li autor dati bolju analizu ovog problema? Titov citat (349—350) nudi najbolje tumačenje — i to bi trebao biti i stav autora.

Glava deseta

Samoodbrana i granice retorizije

Str. 354. Znači li to da su funkcionari OZN-e proučili Staljinovo pismo i prije samog Politbira i CK?

Str. 355. Razgovor autora s Bilandžićem potpuno je krivo zabilježen: (a) podatak o broju isključenih članova KPJ — točan; (b) podatak o 100 tisuća članova KPJ »sumnjivih« nisam nikada i nikome izrekao, jer to nije točno. Inače bih ga naveo u svojoj knjizi; (c) Đorđević nije doktorirao tezama o IB, već je naslov njegove disertacije bio *KP Srbije 1945—1952*; (d) potpuno je netočan podatak da je Đorđević »dobio na uvid« zapisnike sa sjednica IK CK SKJ »u šezdesetim godinama«. Ja sam rekao da mi je poznata informacija Gošnjaka o IB-ovcima iz JNA, a ne o vrbovanim oficirima. Može se, dakle, koristiti samo podatak pod (a).

Str. 356. Tumačenje o informbiroovcima u Crnoj Gori je jednostrano. Kao prvi razlog navodi se da »nije postojao program o razvoju C. Gore«. Ne-

točno je to! Postojao je savezni petogodišnji plan industrijalizacije i elektrifikacije, kao i identični planovi svih republika. Drugo je pitanje koliko su ti planovi realni i da li je Crnoj Gori stvorena perspektiva razvoja?!

Str. 364/365. Zestok obračun s Đilasom! Dobro!

Str. 365. Jedinствен otpor makedonskog rukovodstva IB-u objašnjava se tezom da je to razumljivo jer je »za makedonske komuniste« to bila »borba za integritet Jugoslavije«. Znači li to da su IB-ovci u drugim republikama (npr. u C. Gori) bili protiv tog integriteta? Tako ne može!

Str. 367. Srbija: »hapsili nedužnu zavedenu decu i slali ih na Goli otok«. Pretjerana generalizacija. Bilo je i toga. Pažljivije formulirati. Tumači se da u Srbiji nije bilo mnogo IB-ovaca, jer je tu »Partija bila prekaljena«. I to je jednostrano. Zar nije bila »prekaljena« u Crnoj Gori, gdje je bilo relativno najviše IB-ovaca? U Sloveniji je KP bila prekaljena, a vrlo malo IB-ovaca. Dalmacija — veoma prekaljena — malo IB-ovaca. Ova poređenja, koja sliče licitiranju, opet su metoda »licentia poetica«. To treba puno, puno pažljivije i naučnije prezentirati.

Str. 368. U svjedočenju staroga srpskog revolucionara stoji kako je Kardelj obrazložio slučaj B. Neškovića »po svom običaju... okruglo pa na čoš« (potc. D. B.). Može li se generalizirati da Kardelj po »običaju« govori »okruglo pa na čoš«?

Str. 369. Nejasno: da li je Cana Babić to govorila na sastanku, u »predsmrtnoj ispovijesti« ili negdje 1951—1952?

Str. 371. Da li je B. Zihertl zaista toliko slijepo vjerovao u Staljina da ga je B. Kidrič morao »par nedjelja« »obrađivati«?

Str. 373. Teza o grupi Žigić, Brkić, Opačić — veoma mutna. Upućeni su na Goli otok zbog pravoslavlja, ne zbog IB-a. Tražili su da se njeguje ćirilica i sl. A to je ustavno pravo svakoga građanina! Ustavno pravo Srba i Hrvata, svakog građanina, a oni zbog toga idu na robiju — citira se Krajačić! Na str. 368. A. Ranković tvrdi da su oni...

dili kao ilegalna grupa«, a Tito na sjednici Politbira (str. 368) u povodu toga kaže da skriveni špijuni »sve otukavaju Rusima«. Što je, dakle, točno? Prva teza sugerira da su oni žrtva, maltene hrvatske nacionalističke politike, koja sprečava korištenje ćirilice, a druga teza kaže da su bili špijuni. I dalje: uzeti u obzir da je Brkić, kao glava te grupe, uhapšen i osuđen 1974. u vezi s otkrivanjem tzv. barskog slučaja (osnivanja KPJ).

Str. 382. Apsolutno netočno! General Arso Jovanović ubijen je pri pokušaju bijega preko rumunjske granice 1948. negdje blizu Vršca; dakle, nije pobjegao s aerodroma u Rumunjsku.

Str. 388. O Golome otoku. Autor postavlja dva pitanja: (a) tko je odlučio o stvaranju logora i (b) tko je uveo sistem samokažnjavanja? Tko je odlučio o Golome otoku? Manje-više, odluka se pripisuje E. Kardelju, a realizacija vrhu UDB-e. Mislim da je put traženja odgovora metodički pogrešan. U kontekstu potpunoga jedinstva jugoslavenskog vrha u tome razdoblju odluke su gotovo uvijek bile kolektivne. To ne isključuje inicijative pojedinaca, ali je *isključivalo pojedinačno odlučivanje*. Zato se odgovornost za to razdoblje ne može prebacivati na pojedince. To isto vrijedi i za tezu kojom se sugerira (str. 390) da je vjerojatno Kardelj inicirao da se u Paktu OUN o ljudskim pravima dade legalnost državama za otvaranje koncentracijskih logora »u slučaju nužde«. Na drugo pitanje odgovor sugerira da su mučenja vjerojatno izmislili oni IB-ovci koji su bili nekada u fašističkim ili staljinskim logorima, ali autor ne daje decidan odgovor.

Str. 392. »Mnogi su umirali«. Je li to veći dio, polovica, manji dio? Isto, bolest je »nemilosrdno kosila živote«. Fenomen mučenja na Golome otoku animirao je autora da istražuje problem retorizije, osvete i drugih patoloških pojava u našem narodu. Ponesen emocijama i principima etike, on nije mogao dovoljno objektivno analizirati sferu društvene svijesti. Ante Raštegorec, isljednik na Golom otoku, njemu je »krunski« svjedok. Bio je prije rata

»miran mladić«. U ratu je ubio strica-ustašu, što je za ratne prilike normalna pojava. Ali je postupno utonuo u retoriziju. I autor pita: »Kako smo ga mi vaspitavali za vreme rata«, te odgovara kako je Tito u govoru 1. ožujka 1944. u Čajniču (točno je 1. ožujka 1942!) rekao proleterima »Mi ćemo puhati i na rođenog oca ako ide protiv naroda«. I to je točno! Ali, nije rečeno da su KPJ i Tito, polazeći od klasne pozicije, učili da na mnoge neprijateljske vojnike treba gledati kao na zavedene seljake i radnike, koji su zbog nerazvijene klasne svijesti otišli na stranu kontrarevolucije i da im moramo i opraštati ako nisu zločinci, naročito domobranima i četnicima, posebno 1944. Čuvati se jednostranosti!

Američki pisac Lipsett navodi da je *poslije francuske revolucije bilo osveta sve do pete generacije*.

Str. 397 e. Da li je moguće da je u kamenolomu blizu Korčule strijeljano 14 tisuća ljudi? Potrebno je barem reći kada, kako, pod kojim okolnostima, a ne samo to »neki izvori govore« i gola cifra!

Str. 397 f. Ba li je Basso rekao tko je strijeljao 3700 duša u Trstu? NOVJ, ili možda i talijanski partizani, ili možda zajedno?

Str. 399. Dobro!

Str. 400. Prema mome saznanju, poslije posjeta A. Rankovića Golome otoku, nakon kraćeg vremena, represalije su opet nastavljenе, a ne ukinute, kako ovdje piše. Bez istraživanja se ne može doći do prave istine.

Str. 401. Na Svetome Grguru bio je »vojni logor«.

Str. 407. Poslije ovog zgražavanja i »plača« nad teškim sudbinama ljudi, što je A. R. faktički učinio?

Str. 408. Da li se može izdvojiti A. Ranković, kao gotovo jedini humani čovjek i »pravi svetac«, u ovome, kako se kaže, »zlom vremenu«? Moguća je takva hipoteza, ali se ona, kao i svaka, mora argumentirati. Izborom pojedinih svjedoka svašta se može dokazati, Ponavljam, vrh je još uvijek uglavnom jedinstven u vođenju politike. Razlike će se pojaviti krajem 1950-tih i početkom 1960-tih godina i to će biti počeo-

tak kraja monolitizma u jugoslavensko-me rukovodećem vrhu.

Str. 414. Režim na Golome otoku »su uveli baš oni islednici koji su se školovali u SSSR-u«! Na početku teksta o Golome otoku rečeno je suprotno! Logor na Golome otoku i fenomen retorizije u postrevolucionarnom periodu postaju sada tema književnosti i historiografije. To se, naravno, ne može izbjeći. Autor je ovdje to dao u obliku raznih izjava, uz svoje komentare i »meditacije«. Tito se pojavljuje samo u jednoj rečenici uzetoj iz govora 1. ožujka 1942. kada je »legalizirao« retoriziju. A. Ranković je u osnovi human čovjek, a E. Kardelju pripada glavna »zasluga« za otvaranje logora. Retorizija nije specifični fenomen na Balkanu, već se pojavljuje na svim stranama svijeta kroz milenije. Predložio bih da se ovakav pristup djelomično promijeni. Historiografskom metodom trebalo bi opisati historijske okolnosti, zatim dati faktografiju i elementarna tumačenja, izbjegavajući da se odgovornost s jednih skida, a na druge svaljuje, ne zato da bi se očuvali velikani, već zato što je zaista teško, gotovo nemoguće, utvrditi pojedinačnu ulogu u ovim događajima. To, naravno, ne isključuje pisanje o pojedincima, kada se točno utvrdi njihova uloga, ali i tada valja dati kontekst događaja.

Prilog 1. Radnja se događa od 1932. do sredine 1950-tih — težište je u periodu NOB-a. Da li stoga ide uz X glavu? Uopće, prilozi su prilično »slobodno« raspoređeni i trebalo bi ponovno razmotriti kako ih »rasporediti«.

Glava jedanaesta

Od kritika državne sistema u SSSR-u do radničkog samoupravljanja

Str. 431. Korijeni samoupravljanja — vrlo dobro!

Str. 432. Evo nedopustivih skokova! Kaže se da je Tito od prvih dana sukoba sa Staljinom ukazivao na potrebu »razvijanja socijalističke demokratije«. Točno! U istom redu str. 400. argument,

te navodi njegov govor u Čačku srpnja 1951. godine. Tako ne valja. Treba naći argumente iz 1948. godine, a ne 1951. kada je »velika prekretnica« završena. A on je u listopadu 1948. na II kongresu KPH rekao da se samo vojskom može komandirati, a ne narodom. Sličnih izjava ima više 1948, 1949. itd.

Str. 440. Opet licentia poetica«! Tito se nada da će se SRZ-e sanirati i postati racionalni proizvodni pogoni. Ali, 1953. ostvario je ideju da se SRZ raspuste i tada je »doneo poseban zakon«. Stvari ne stoje tako. Ponajprije, nije donešen zakon, već »Uredba o reorganizaciji SRZ-a«. To je formalna strana stvari. A Tito je čak nerado prihvatio tu ideju i odluku, jer je mislio upravo onako kako piše na str. 439/440. On će u više navrata, krajem 1950-tih i tokom 1960-tih i skoro do smrti, u razgovorima reći da smo trebali imati više strpljenja i živaca i održati SRZ-e, ali na novoj unutrašnjoj organizaciji, privrednom računu itd. Bez istraživanja ovakve greške su neizbježne.

Str. 441. I dalje — dobro!

Str. 445—451. Za ovaj sukob među literatima koristiti knjigu Stanovišta u sporu Boškovića, i bolje ga razraditi. Davičo je bio protagonist u borbi protiv socijalističkog realizma. To je u redu! Ali, odmah potom uzeti recital o UDB-i iz 1964. pomalo slični denunciranju. Treba dati kontekst situacije sredinom 1960-tih kada je recital »ispjevan«. Događaj ne pripada ovome periodu. Uzgred, zašto se nigdje ne koriste fusnote? Njima se ovakvi momenti lijepo rješavaju.

Str. 449. U podnaslovu glave stoji »Ljubljanski kongres 1952. Konzultacije za Kardeljev i Đilasov i Krležin referat«. U tekstu se spomenuti naslov razvija na svega nekoliko stranica i baš ništa se ne saznaje o najavljenim diskusijama. Ni riječi o tome što je bila Krležina teza na kongresu književnika. Da li je baš točna teza da je B. Zihrel »napravio veliku štetu« našoj kulturi, a da je I. Vidmar zaslužio da ga se naziva »Josip Visarionovič«? Ovakve teze su moguće, ali moraju biti dokazane. Inače, ostaju denuncijacije.

Glava dvanaesta

Promjene u Partiji i posljedice

Str. 453. Početkom 1950-tih nije jačala uloga republika, a posebno ne pokrajina. Čak je po Ustavnom zakonu 1953. godine ukinuto Vijeće naroda kao jedan od dva doma. Procesi će dalje tendirati potiskivanju republika sve do ideje o Jugoslaviji kao federaciji komuna, a ne republika (krajem 1950-tih). Ali, teza autora bi se ipak mogla prihvatiti, ali s druge pozicije, koju autor »ne vidi«. Naime, jačanjem autonomije poduzeća, a posebno komune, i likvidacijom totalno centraliziranoga sistema akumulacije 1952. oslabljena je moć saveznoga privrednog aparata, što je objektivno otvaralo prostor jačanju republika, ali se to nije dogodilo sve do kraja 1960-tih godina.

Str. 454. Analiza klizanja A. Rankovića u etatizam, iako nema dovoljno argumenata, jest *vrlo dobra*, jer je metodološki utemeljena i logična. Dakle, ili argumenti ili logična analiza da bi se tvrdnje primile. Autor ne smije tražiti da mu se vjeruje na riječ.

Str. 461. Vrlo dobro!

U obradi slučaja Đilas, Tito je dao *političku*, a Kardelj *teorijsku* kritiku. Titova kritika je prikazana, ali nije navedena nijedna teza Kardeljeve kritike.

Trinaesta glava

Koraci ka normalizaciji

Str. 488/489. Jesmo li sigurni u autentičnost memoara Hruščova?

Str. 508, 509, 510. Ponavljanje!

Str. 512. Mitrin strah da će »uništiti djecu« — M. Đilasa i V. Dedijera — vjerojatno rečen u afektu!?

Četrnaesta glava

Veliko pokajanje

Radi se o procesu normalizacije odnosa Jugoslavija—SSSR (od 1953. do 1956). Nisam stručnjak za međunarodne odnose. Nemam krupnijih primjedaba, ali pošto se radi o novijem razdoblju, u kojem se detaljnije oslikavala naša današnja vanjska politika, a i vremenska

distanca je manja, preporučam da ovu glavu pročita neki ekspert za našu vanjsku politiku. Imajući u vidu ogromnu odgovornost i utjecaj djela, naročito na mlade generacije koje malo znaju o poratnome razvoju, zatim polazeći od uvjerenja da ovakav tekst mora ponovno izazvati buru, mnogo manje zbog idejnopoličkih problema, a više zbog površnosti i u metodološkom i u sadržajnom pogledu, predlažem da autor razmotri primjedbe i sredi ovaj zaista nesređeni tekst. Pri tome on može »ojačati« onaj dio sadržaja koji se više odnosi na Tita, ne otvarajući masu problema, već pišući o onome što sam autor zna i što ima da kaže o Titu. Ako, primjerice, Tito »nema veze« s nekim događajem, ne znam zašto bi se takav događaj navodio, osim ako se ne uzme da je sve relevantno, jer se dogodilo u Titovo doba.

Još jednom upozoravam: bez historiografske metode nema historiografskog djela. Historijska misao može se argumentima osporavati, a emocija je izazov za polemiku. Još jedna ilustracija za to: na nekim mjestima se i kaže da centralizam nije bio instrument nacionalne neravnopravnosti, što je točno, ali kaže se da je to bilo zato što je Tito, koji je imao zadnju riječ, bio Hrvat, a E. Kardelj, koji je stvarao sistem, Slovenac. Znači li to da bi lider iz neke druge nacije uspostavio drugačije odnose! U stvari, NOB je slomila i velikohrvatske separatističke, i velikosrpske hegemonističke snage (NDH i Kraljevinu Jugoslaviju), i nacionalističke snage drugih naroda, stvorila je stanje pune ravnopravnosti, bratstva i jedinstva, te zato centralizam, nastao iz takvih okolnosti, ne može biti ni prosrpski, ni prohrvatski..., nego instrument ravnopravnih naroda. Dakle, bez historijskoga pristupa nema dobrog teksta.

Uz osnovni tekst, autor daje četiri priloga koja imaju 235 stranica. Nije dan od njih nije izravno izvor za biografiju J. B. Tita, već uglavnom govore o autoru.

Prilog o Edvardu Kardelju (51 stranica) jest korespondencija Dedijer—Kardelj i razgovori autora s Karde-

ljem. Od značaja je samo nekoliko stranica o sadržaju razgovora Kardelja sa Staljinom, što se može interpolirati u osnovni tekst. Neke Kardeljeve izjave, kao primjerice, ona da bi SSSR mogao predstavljati opasnost za Jugoslaviju za života budućih deset generacija, valja verificirati. Usputnu ocjenu Pepce Kardelj o karakteru M. Dilasa treba dati na autorizaciju, jer se vjerojatno radi o momentu iz nekoga »emotivnog« konteksta.

Prilog o V. Mićunoviću nema mjesta u ovome dijelu. Centralna teza ističe autentičnost, dalekovidnost, mudrost, hrabrost itd. V. Mićunovića i u tome kontekstu njegov sukob s Titom, a da nije objašnjavao u čemu se taj sukob sastojao: što je zastupao Tito, a što Mićunović ostaje da se nagađa.

Dnevnik iz Indije (24 stranice) i Dnevnik autora 1953. godine (115 stranica) zaista su dnevni, prilično nesređeni i ne korespondiraju s temom »Biografija Tita«. Tematski, to je građa za dnevnik autora o autoru.

»Knjiga o knjizi« sadrži 68 priloga koje je apsolutno nemoguće recenzirati, jer predstavljaju razne isječke iz štampe, cedulje, skice razgovora s raznim ličnostima, razne emotivne bilješke, bilješke o knjizi itd. — *sve totalno nesređeno* i apsolutno nepotrebno, jer se ne zna čemu to služi, osim što je neka vrst primarne skice rada i dijelova raznovrsne građe primarne naravi.

Na kraju želim naglasiti da su brojne primjedbe u ovoj recenziji samo ilustracija netočnosti, nepreciznosti, krivih podataka i tome slično, a daleko su od toga da budu iscrpne ispravke mnogih grešaka koje ovdje nisam evidentirao. Potpunija kritička analiza historičara ovog razdoblja (1945—1955), siguran sam, otkrila bi još mnogo sličnih propusta.

Tito nije centralna ličnost u tekstu. Centralna ličnost rukopisa je zapravo sam autor, koji je imao jednu dramu svoga života, po njemu dramu gotovo antičkih dimenzija, što je njegovu ličnost ispunilo živim emocijama koje su »natopile« i misao i riječi ovoga rukopisa.

Smatra da centralna tema ovoga rukopisa kao izvora za Titovu biografiju

trebaju biti, jednom riječju rečeno, tema kako se Tito uhvatio u koštac s velikim historijskim dilemama svoga vremena, kako je gradio novo socijalističko društvo, kakvu je novu Jugoslaviju gradio kao antitezu staroj Jugoslaviji, kakvu je politiku međunarodnih odnosa vodio, kako se nosio s problemom pretvaranja zaostalog patrijarhalnog u moderno industrijsko društvo, kako je rješavao seljačko pitanje, kako se »nosio« s državnom administracijom, kako je vodio borbu protiv dva dinovska bloka itd. A upravo tih povijesnih dilema u tekstu nema, izloženih na sistematičan način.

Iz svega rečenoga treba zaključiti da ovaj rukopis traži temeljitu preradu uz pomoć ekipe dobrih stručnjaka za razdoblje 1945—1955. U konzultaciji s autorom i izdavačem bio bih spreman predložiti dva do tri dobra poznavaca ove materije koja bi trebala raditi nekoliko mjeseci da bi se dobio konzistentan i koherentan tekst, kako u formalnom, tako i u sadržajnom pogledu.

Dušan Bilandžić

Recenzija
UDK 329.15(497.1) SKJ +327.323.3+92

Vladimir Dedijer
Novi prilozi za biografiju
Josipa Broza Tita

Rad, Beograd 1984.

Treća knjiga Vladimira Dedijera *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita* odnosi se na period 1945—1955. godina. U centru autorove pažnje nalaze se pitanja u vezi sa glavnim događajem tog perioda — sukobom KPJ sa Informbiroom. Osnovni cilj autora bio je da, kako sam ističe, prezentira čitaocu »novu građu o borbi Jugoslavije

protiv Staljinu i staljinizma 1948. godine», odnosno da potpunije osvijetli ličnost i djelo druga Tita u kontekstu jednog tako značajnog događaja.

Period čijoj analizi je posvećena ova knjiga nesumnjivo je najsloženiji u našoj novijoj historiji. Tokom te decenije, u kojoj je trebalo proširiti i učvrstiti političke i udariti ekonomske temelje novog društva, prevladati mnoga negativna naslijeđa prošlosti i, posebno, ublažiti ili prevladati posljedice ratnih razaranja i ogromnih ljudskih gubitaka, zbio se za mnoge neočekivan, gotovo sudbonosan događaj. Sticajem određenih okolnosti KPJ je bila izložena strahovitom ideološkom i političkom pritisku, čiji je inspirator i predvodnik bila Sve-savezna komunistička partija (boljševika), a koji su više-manje spremno podržale gotovo sve komunističke i radničke partije u svijetu. Označena kao revizionistička, kulačka i izdajnička i ekskomunicirana iz međunarodnog komunističkog pokreta (kako su to smatrali glavni nosioci informbiroovske kampanje protiv nje), KPJ je bila prinuđena da u neviđeno teškim uslovima, uz ogromna žrtvovanja i naprezanja, brani svoje pravo na samostalnost i ravnopravnost. U sličnoj situaciji našla se i Jugoslavija kao zemlja, politički izolovana i ekonomski blokirana od strane istočnoevropskih socijalističkih zemalja i prinuđena da se priprema za odbranu od eventualnog njihovog oružanog napada. I ona se suočila sa ogromnim teškoćama i velikim iskušenjima.

U tom relativno kratkom periodu, jugoslovenski komunisti, čvrsto oslonjeni na široku socijalnu osnovu revolucije koju su predvodili, odbranili su pravo na samostalno vođenje svoje politike (spoljne i unutrašnje), osporili su validnost »generalne linije« komunističkog pokreta i smisao postojanja njegovog »rukovodećeg centra« i argumentovano su dokazali: a) da proleterska revolucija nije kratki prevratnički čin u kome se, nakon osvajanja političke vlasti od strane radničke klase, sve odvija brzo i »po koncu«, već da predstavlja dugotrajan i mnogim protivrječnostima protkan proces, čiji putevi,

sredstva i metodi nijesu unaprijed dati niti su isti u svim zemljama; b) da se različitost puteva razvoja socijalističkog društva ne svodi na nebitna odstupanja od nekog, inače univerzalnog, modela, već da podrazumijeva najraznovrsnije, specifičnim formama i oblicima bogate, po toku i tempu neujednačene preobrazajne procese u kojima djeluju mnogobrojni subjektivni činioci; c) da se revolucionarnost tog procesa ne određuje po stepenu saglasnosti njegovih vodećih snaga sa nekim i nečijim apstraktnim formulama i šemama, već po dubini ostvarenih promjena u društvenoj strukturi i odnosima, u čovjekovoj svijesti i načinu njegovog društvenog življenja; d) da anahroničnu formulu monolitizma treba zamijeniti takvim principima međusobnih odnosa revolucionarnih snaga koji će ih činiti uistinu ravnopravnim i autonomnim u kiranju strategije i taktike svoje borbe za novo društvo. Oni su praktično pokazali kako se prevladavaju dogmatizam i sektaštvo u jednoj proleterskoj partiji i ponudili novu platformu stvarno internacionalističke solidarnosti progresivnih snaga i njihovog jedinstva u razlikama. Uporedo s tim, u Jugoslaviji je na temelju kritike i prevladavanja etatističkog koncepta socijalizma, prihvaćena (teorijski razrađena i, koliko je to objektivno bilo moguće, praktično afirmisana) nova socijalistička samoupravna demokratska alternativa. Pažljivim izučavanjem društvenih korijena staljinizma i njegovih implikacija u socijalističkoj teoriji i praksi i odlučnim nastojanjima da kritički duh marksističke teorije učine živo prisutnim u analizama i uopštavanjima iskustava i dostignuća u socijalističkom razvitku svoje zemlje, jugoslovenski komunisti su došli do zaključka da su za revolucionarni proletarijat neprihvatljive sve koncepcije i orijentacije koje previđaju čovjekovo stvaralaštvo ili pak mogućnost njegovog društvenog oslobođanja posmatraju odvojeno od odumiranja države i zamjene administrativno-centralističkog upravljanja onim oblicima neposredne demokratije koje nudi radničko i društveno samouprav-

ljanje. Posmatrajući iz ugla tih operativacija birokratsko-etatiistički koncept i praksu socijalizma, oni su objasnili uzroke njihovog nastanka, uslove i zakonitosti njihovog opstojanja i reprodukcije, ali i njihovu suštinsku nehumanost, istorijsku ograničenost i mogućnosti njihove vlastite negacije. Shvatajući preobražajne procese u svojoj zemlji kao sastavni dio borbe svjetskog proletarijata i projicirajući njihova suštinska svojstva i domete na internacionalni plan, jugoslovenski komunisti su u ovom periodu teorijski zasnovali i politički definisali osnovne principe spoljne politike svoje zemlje i njene stavove prema svim ključnim pitanjima i problemima međunarodnih odnosa i odnosa u radničkom i komunističkom pokretu. Zahvaljujući tome, SKJ je iz sukoba izašla teorijski jača, idejno čvršća, politički snažnija i uticajnija, sa ogromnim ugledom i prestižom na internacionalnom planu. Jugoslavija je, pak, sačuvala i osnažila poziciju samostalne, suverene zemlje, ekonomski se stabilizovala i snažno zakoračila na internacionalni plan kao nosilac jedne nove prakse i orijentacije u međunarodnim odnosima — politike i pokreta nesvrstavanja, koji će vremenom izrasti u jedinu pravu alternativu za izlazak svijeta iz čorsokaka u koji su ga dovele blokovska podjela i razni novi oblici političke i ekonomske neravnopravnosti i dominacije.

Iako nije izlazio iz okvira »realno moguće«, taj jugoslovenski »prevrat postojećeg«, čije su mnoge dimenzije i komponente odista značile prelom u istoriji svjetskog revolucionarnog pokreta i socijalizma, ni izdaleka nije bio kretanje po unaprijed utvrđenom i do detalja razrađenom planu istorije. On je, nesumnjivo, bio logična posljedica dotadašnjeg toka revolucionarnog procesa na jugoslovenskom tlu, izraz pobude demokratskog bića te revolucije protiv svih stega, šema i šablona, ali nije nastao iz neke fatalističke neizbježnosti, niti je bio lišen nedoumica, kolebanja, psiholoških lomova. Izvršen je u uslovima spoljnih pogromaških pritisa i unutrašnje skučenosti. »Veliki« ga nitko željeli, a mnogi »srednji« i

»mali« morali su da poštuju nametnutu im logiku »viših« interesa. Neka njegova bitna svojstva i suštinske vrednosti bili su »sakriveni« ispod protivrječno izukrštanih i naizgled nelogično konsteliranih površinskih zbivanja. Zbog toga, jedan od ključnih uslova za razumijevanje jugoslovenske pozicije i uloge u sukobu iz 1948. godine, za shvatanje suštine i smisla borbe jugoslovenskih komunista u tom sukobu, jeste analiza misli i akcije čovjeka koji se nalazio na njihovom čelu. Jer, Tito je i tom događaju dao snažan lični pečat. Uvelike zahvaljujući upravo njegovoj snazi, revolucionarnoj zrelosti i lucidnosti, sukob je imao ishod koji je, osim njegovih jugoslovenskih aktera, malo ko očekivao. To, naravno, nikako ne znači da je jednostavno i lako objasniti zašto je i na koji način Tito uspio da u tom događaju poveže suptilnost misaone kreacije i logiku praktičnog činjenja, snagu erozije i konstruktivnost stvaranja, konkretne potrebe revolucije na čijem se kormilu nalazio i istorijski smisao potrebe za očuvanje njene samobitnosti. Zato pokušaj Vladimira Dedijera da to učini zaslužuje sve komplimente.

Vladimir Dedijer je svoj zadatak ostvario u osnovnom (glavnom) tekstu, pozamašnom dokumentacijskom prilogu uz glave osnovnog teksta i u više priloga.

Osnovni tekst treće knjige *Novih priloga...*¹ podijeljen je u četrnaest

1 Prva verzija rukopisa treće knjige *Novih priloga za biografiju Josipa Brozovića Tita*, pod naslovom *Staljin protiv Tita*, bila je pripremljena i data na recenziranje početkom 1982. godine. Tekst je bio otisnut na 102 šifa i imao je jedanaest glava (I — Uzroci sukoba SSSR — Jugoslavija; II — Tito protiv Staljinove prodaje oslobodilačkih pokreta; III — Tajne veze Staljinova i Draže Mihailovića; IV — Ipak Titove iluzije o Staljinu; V — Staljinov ultimatum Titu; VI — Moskva očekuje Titov brzi slom; VII — Pripreme za oružani napad na Jugoslaviju; VIII — Povratak prvobitnog partizanskoj etici; IX — Trnovit put ka humanizmu; X — Koraci ka normalizaciji odnosa; XI — Veliko pokaja-

glava (I — Razmišljanja o istoriji koja traje; II — O dostupnim i nedostupnim izvorima za treći tom; III — Jugoslavija — nezavisna ili deo SSSR-a; IV — Uzroci sukoba SSSR — Jugoslavija; V — Staljin se sprema za obračun s Titom; VI — Staljinov ultimatum; VII — Moskva očekuje brzi slom Jugoslavije; VIII — Povratak prvobitnoj partizanskoj etici; IX — Pripreme za oružani napad na Jugoslaviju; X — Samo-odbrana i granice retorizije; XI — Od kritike društvenog sistema u SSSR-u do radničkog samoupravljanja; XII — Promene u partiji i posledice; XIII — Koraci ka normalizaciji; XIV — Veliko pokajanje). Uz glave je priložio trideset dokumenata. Za objavljivanje na kraju knjige priređeni su prilozii o Edvardu Kardelju, Veljku Vlahoviću i Titovim odlikovanjima, Dedijerovi dnevnici iz Indije i iz 1953. godine, odnosno dio rukopisa *Knjiga o knjizi* (ukupno 88 dokumenata).

Tekst Vladimira Dedijera za treću knjigu *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* pripada redu onih popularnih historiografsko-feljtonističkih kazivanja koja zaokupljaju pažnju najšireg kruga čitalaca. On nudi određena objašnjenja i informacije, koje mogu pomoći čitaocu (naročito onom manje upućenom u problematiku sukoba iz 1948. godine) da donekle upotpuni svoja saznanja o tom izuzetno značajnom događaju. Pored uspjelog prezentiranja nekih inserata psihološke dimenzije sukoba (ličnih drama, dilema, nedoumica, lomova) i zanimljivog opisa pojedinih relevantnih momenata vezanih uz njegov tok, karakter i mnogobrojne reperkusije, autor je objasnio i dio elemenata šireg međunarodnog konteksta u kome je sukob izbio i odvijao se. Vrijedni su pažnje i pojedini detalji, koji se odnose na prikaz opšteg stanja u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, odnosno na traženje

moćnosti da se prevaziđe dubok jaz u koji je pokret bio zapao. Pojedini fragmenti, poput onih iz razgovora jugoslovenske i sovjetske delegacije 1955. godine, koji se odnose na opis ličnosti i njihovih političko-idejnih i etičkih »profila«, neće izgubiti na aktuelnosti ni onda kada svi arhivski dokumenti i ostala svjedočanstva o tim razgovorima budu dostupni najširoj javnosti.

Uz to, tekst je »očišćen« od nekih slabosti kojima je bila opterećena njegova prva verzija, poput brojnih nagovještaja da će se neke istine saopštiti »kad dođe vreme«, isticanja hipotezi i tamo gdje su stvari davno i jasno dokazane, nekih ocjena o uzrocima i karakteru sukoba iz 1948. godine i ponašanjima Jugoslavena nakon njegovog izbijanja, opisa pojedinih ličnosti iz jugoslovenskog političkog rukovodstva itd.

I pored toga, ne može se izbjeći utisak da je tekst mogao i morao da pruži znatno više od onoga što je pružio. To su pretpostavljale i provjerene mogućnosti Vladimira Dedijera kao autora mnogih vrijednih knjiga i spisa, i uslovi koje je imao radeći na ovom poslu (ekskluzivni pristup nekim arhivima i dokumentima, česti kontakti sa Titom i mnogim poznatim ličnostima u zemlji i inostranstvu, lično učešće u zbivanjima o kojima piše i mogućnost da u neposrednom kontaktu sa akterima događaja provjerava svoja sjećanja i ocjene, angažovanje vrsnih saradnika na prikupljanju i obradi građe), i značaj događaja u čijem se kontekstu o Titu piše i obaveze prema već »animiranoj« širokoj čitalačkoj publici. Umjesto da bude izraz i rezultat novog prodora u spoznajni momenata relevantnih za posmatrani događaj, tekst se temelji na elementima uglavnom saznatog i objašnjelog, ispoljavajući pritom mnoge slabosti i nedostatke u konceptu, metodi i konkretnom sadržaju.

(1) Sukob KPJ sa Informbiroom događaj je koji dominira u posmatranog deceniji poslijeratnog razvoja Jugoslavije, ali je ne »popunjava«. Period 1945—1948. godine, osim po vidljivim znacima zaoštavanja odnosa između KPJ i KPSS i Staljinovim pripremanja za konačno »smirivanje« i »pristupa-

nje). Uz tekst su bili pripremljeni dokumentacijski prilozii (kalendar događaja vezanih uz 1948. godinu, zapisnici sa sjednica CK KPJ iz proljeća 1948. godine, pisma i zabilješke jugoslovenskih diplomatskih predstavnika i slično, približno istog obima).

ljavanje« jugoslovenskih komunista, karakterističan je još i po snažnim, višestrukim preobražajnim procesima jugoslovenskog društva, koji se odvijaju na specifičan način i stvaraju specifičnu ekonomsku i društvenu strukturu zemlje, bitno drugačiju od struktura u ostalim zemljama tzv. narodne demokracije. Taj period i bitne procese u njemu, iako predstavljaju trenutak i oblik objektivnog sazrijevanja uzroka i uslova za sukob koji će buknuti 1948. godine, autor dublje i pomnije ne obrađuje. Otuda ni druga verzija teksta, mada znatno obimnija i obuhvatnija od prve, ne obrađuje na odgovarajući način mnoga suštinska pitanja i probleme tog presudnog razdoblja u poslijeratnom razvoju Jugoslavije. Na primjer, i pored izvjesnog nastojanja autora u tom pravcu, nepotpuno je i nedovoljno objašnjeno pitanje zašto se upravo KPJ, a ne neka druga komunistička ili radnička partija (a bilo ih je koje su pokušavale da se oslobode tutorstva »rukovodećeg centra«) nepomirljivo sukobila sa Staljinom i staljinizmom i zašto je jedino ona istrajala u zahtjevu za samostalnošću i ravnopravnošću. Nijesu data potrebna objašnjenja ni o ideološko-teorijskoj komponenti sukoba, o njegovoj političkoj i društvenoj sadržini, o strategiji i taktici sukobljenih strana. Ostalo je nejasno kako je, i zašto, Jugoslavija uspjela da odoli svim iskušenjima strahovitog informbiroovskog pritiska, koji je vršen svim raspoloživim sredstvima, uključujući i sredstva državne politike, te kako je uspjela da probije međunarodnu izolaciju i ekonomsku blokadu. Nije u potrebnoj mjeri analiziran i objašnjen značaj koji je sukob imao za daljnji razvoj Jugoslavije i za socijalističku teoriju i praksu uopšte. Nedovoljno su obrađeni i objašnjeni i izuzetno veliki domet jugoslovenske teorijske misli ostvaren u tom periodu i epochalni značaj afirmacije socijalističke samoupravne demokratske alternative u jugoslovenskoj društvenoj praksi. O Komunističkoj partiji Jugoslavije i promjenama u njoj i njenoj poziciji i društvenoj ulozi rečeno je malo, a o Narodnom frontu i omladini i njihovom proglašenju nema ni riječi.

U velikoj mjeri je zanemareno pitanje razvoja (decentralizacije i demokracizacije) narodne vlasti, iako su upravo u tom periodu učinjeni snažni prodori, i to ne samo institucionalne prirode, u afirmaciji sistema socijalističkog samoupravljanja. O Titovoj teorijskoj misli nema ni pomena, a ostala je neobrađena i neobjašnjena dijalektika odnosa Tita i jugoslovenske društvene stvarnosti u posmatranom periodu. Umjesto da stavi u fokus ta i slična pitanja, jer su Titova veličina i veličina jugoslovenske 1948. godine došli do izražaja upravo kroz njih i u povodu njih, autor stavlja akcenat na neke manje važne i iz šireg konteksta istrgnute fragmente (odluke, akcije, razmišljanje), dovodeći ih ponekad u takvu međusobnu vezu ili ih posmatrajući toliko nezavisno jedne od drugih da je na osnovu njih nemoguće formirati cjelovit sud o stvarnim zbivanjima na jugoslovenskom tlu u posmatranom periodu, o Titovom uticaju na ta zbivanja i o njihovom značaju za razvoj revolucionarnog radničkog pokreta i marksizma, za savremeni socijalizam i svijet uopšte.

(2) Tekst je veoma oskudan u onome što bi trebalo da čini njegovu osnovnu vrijednost — u novim objašnjenjima i podacima, novim izvorima i gradi. Fragmenti iz razgovora jugoslovenskih i sovjetskih visokih funkcionera 1955. godine, pisma nekih jugoslovenskih diplomata (Crnobrnje, na primjer), podaci o broju sovjetskih vojnih stručnjaka u Jugoslaviji i neki drugi opisi i dokumenti — sve je to prelamalo za obimnu knjigu, koja ima ambiciju da ponudi »nove priloge«. U tekstu dominiraju često rasplinuta opisivanja ili objašnjenja nekih, u osnovi, irelevantnih momenata (takav je dobar dio II glave, prikaz detalja vezanih uz hiruršku intervenciju nad drugom Titom, koja je opisana i u I knjizi *Novih priloga*... i slično), i prepričavanja odavno poznatih i više puta objašnjivanih tekstova. Tako, na primjer, kompletnu gradnju za XI glavu, koja bi trebala da bude jedna od najznačajnijih, čine Titov ekspozice u Narodnoj skupštini FNRJ 1950. godine, govor u Čačku 1951. i referat na VI Kongresu KPJ te eseji

Milentija Popovića o ekonomskim odnosima između socijalističkih država. U XII glavi, opet, dominira prepričavanje Đilasovog »slučaja«, iako su materijali sa III plenuma CK SKJ (koji se bavio tim pitanjem) objavljeni i znani. I ostali dijelovi teksta puni su navoda iz drugih Dedijerovih knjiga, čak i iz prve knjige *Novih priloga* (usporedi str. 172—175. i 246—261. sa str. 418—420. i 459—467. prve knjige *Novih priloga*... i dr.), odnosno djela drugih jugoslavenskih autora (Kardelj, Mićunović, Vukmanović, Straubinger, Marović i drugi) i nekih stranih državnika (Hruščov). U nekim glavama ti navodi čine znatan ili čak pretežan dio njihove sadržine (vidi glave IX, XI, XIII, XIV i druge).

(3) Neka nastojanja autora da o jednom broju nesumnjivo aktualnih pitanja i problema ponudi nove podatke i informacije nijesu dala prave rezultate. Štaviše, zbog odista nedovoljnog nivoa njihove izučenosti i spoznaje (koji nudi tekst) bolje bi bilo da ona nijesu ni načinjena. To se, u prvom redu, odnosi na pitanje Kosova i položaja Albanaca u Jugoslaviji, gdje se, u kontekstu tek uzgrednog doticanja samo jednog dijela te problematike, pružaju i ostavljaju bez ikakvog komentara ili objašnjenja informacije o »podjarmljenju albanskog življa« (str. 146b), o Kardeljevoj tezi da Kosovo treba da se spoji sa Albanijom (str. 151), o postupcima UDB-e na Kosovu (str. 453) itd. Sličan je i autorov pristup objašnjenju Golog otoka, čemu posvećuje čitavu jednu glavu teksta. U želji da, kako sam kaže, izađe u susret »nestropljivim« čitaocima, autor se, bez podataka i drugih autentičnih dokumenata (analiza, izvještaja, sudskih materijala) i povodeći se za izjavama i »svjedočenjima« čak i nekih anonimnih »tumača događaja«, upušta u »opis stanja«, koje će ga dovesti dotle da nudi odista groznu sliku o denunciranju golotočkih zatvorenika i načinu njihovog »regrutovanja« i netačne podatke o broju onih koji su se izjasnili za politiku IB-a. Na toj liniji on će, na primjer, ponuditi »svjedočanstvo« o »jednom političkom licu koje nije u milosti«, a koje je od 1948.

do 1950. godine »prijavilo« 836 inform-biroovaca, od kojih je, prema vjerovanju svjedoka, više od 90% »nevino odležalo u zatvoru godinu i više dana« (str. 363). U tom smislu autor nudi i podatak da je do kraja 1948. godine samo u Crnoj Gori uhapšeno 8 000 ljudi (str. 356), iako je znano, na osnovu preciznih podataka, da je u Crnoj Gori, u periodu 1948—1963. godine, ukupno bilo 5 007 lica koja su neprijateljski djelovala i istupala sa informbiroovskih pozicija ili su bila evidentirana kao sumnjiva da su na pozicijama IB-a.

U istoj ravni je i pominjanje navodne opstrukcije prema djelima Borisa Kidriča (str. 94a). I pominjanje Titove želje da stvori »slobodnu zajednicu balkanskih naroda« kao jednog od uzroka sukoba sa Staljinom (str. 13) traži šire i potpunije objašnjenje. Ovako dato, s opisom Titove sreće što je došao u Beograd, »prestonicu južnih Slovena«, to pitanje daje mogućnosti za najrazličitija tumačenja.

(4) Snažan izvor nedostataka u tekstu jeste njegova konceptijska i metodološka nezakonitost. Na nju, objektivno, upozorava i sam autor kad na samom početku teksta napominje da su *Novi priloz*... samo »jedno od svjedočenja« (str. 2), koje sadrži novu građu o posmatranim događajima u naznačenom periodu, i da je on samo »akribista« (str. 30), ali da hoće da »piše istoriju« o tim događajima (str. 6) i da mu je želja da kaže »sve što će istini biti od koristi« (str. 3). U želji da zadovolji sve te zahtjeve, a suočen sa nedostupnošću nekih podataka i pomanjkanjem stvarno »novih priloga«, autor se upušta u neke rekonstrukcije događaja i prihvaćanja neprovjerenih podataka i sumnjivih svjedočenja, što ga nužno dovodi u situaciju da umjesto građe na osnovu koje će čitalac sam prosuđivati nudi sopstvene vrijednosne sudove. U tom smislu on, na primjer:

(a) preuzima na sebe ulogu arbitra koji će nakon saslušanja »jedne« i »druge« strane izreći »istinu« o Golom otoku (pri čemu mu »jednu« stranu čini par golotočkih osuđenika, a »druhu« stranu jedno nismo Ante Raštegova):

(b) postavlja pitanje moralno-političke odgovornosti onih koji su bili »na vlasti« u periodu 1948—1953. godina (str. 409);

(c) daje ocjenu karaktera i smisla nekih mjera, poput kolektivizacije (str. 316), nacionalizacije (str. 286) i drugih, koje bi se teško mogle, tako pojednostavljene, prihvatiti;

(d) politički »rehabilituje« jedne (npr. Zogovića), a optužuje druge ljude (npr. Krležu) i slično.

Neuvjerljivost tako »dokučenih« podataka i »istina« zasnovanih na njima ne mogu se zasjeniti napomenama da potiču od »najmudrijih« ličnosti, »starih revolucionara« i slično.

(5) Pretpostavljajući arbitrarne lične ocjene stvarnim činjenicama i iznoseći sopstvene sudove umjesto argumenata, autor daje čudna »osjenčenja« nekih poznatih ličnosti iz jugoslovenskog političkog rukovodstva i kulturnog i javnog života.

Od toga nije pošteđen ni sam Tito. U želji da i Tita prikaže kao čovjeka od krvi i mesa, »sa svim vrlinama i manama« (str. 31), autor konstatuje kako je njegovo raspoloženje prema Sovjetskom Savezu imalo »nekoliko naslaga« (str. 204), kako je morao da da oduška »protivrečnostima koje su u njemu samome postojale« (str. 317), kako se ne savjetuje sa saradnicima i pravi korake koji su imali »svojih slabih strana« (str. 90a), kako je on podsticao strasti za ubijanje ako treba »i rođenog oca« (str. 397b). Titova državnička i diplomatska strategija je izvanredna, a ekonomska sumnjiva (str. 14a). Uz to, Tito je i nesmotren: on ne prihvata blagovremenu opomenu da predstoji sovjetski pritisak na KPJ i Jugoslaviju (str. 204), a dozvoljava i da ga Staljin prevede »žedna preko ladne vode« (str. 232) itd. On je čak spreman da bude akterom »naše inkvizicije« (str. 444—447).

O Kardelju autor nudi još tamniju sliku. Pored toga što pripada redu »praznih apologeta« (str. 276) i najbližih Titovih saradnika, u čijim stavovima 1948. godine dolazi do izražaja »ideolo-

ki galimatijas« (str. 286), on se »nije uvijek odlikovao željom za samokritičnošću« (str. 236). Kardelj je veoma oprezan čovjek (str. 236), koji kad daje izjave čini to »po običaju... okruglo pa na čoš« (str. 369). On je i autor teze o pripajanju Kosova Albaniji kao »najprirodnijem rješenju« (str. 51) i autor ideje o formiranju logora na Golom otoku (str. 388—389). Ministarstvo na čijem čelu se on nalazio tražilo je da se u Paktu o ljudskim pravima, koji je trebao da se usvoji u Ujedinjenim nacijama, unese pravo zemalja na »otvaranje koncentracionih logora« (str. 389—390) itd.

Isključivo tamnim sjenkama pokriven je i ugao iz kojeg autor posmatra neke poznate jugoslovenske stvaraoce, književnike i druge javne i naučne radnike. Miroslav Krleža se, na primjer, spominje kao čovjek koji je »još uoči rata... bio izgubio perspektivu revolucije i veru u Partiju« (str. 12), koji pravi posjetu Anti Paveliću (str. 87) i koji je obuzet strahom »iz poznatih razloga« (str. 449). Oskar Davičo je pomenut jednom, i to kao »istrajni apologet dnevne politike« (str. 450).

Autor koristi tekst i za to da bi »uzvratio« pojedincima koji su izrazili nesaglasnost sa njegovim ocjenama ili opisima određenih situacija. Na jednom mjestu (str. 164) on ove naziva apologetima, a na drugom iznosi teške optužbe na račun jedne ugledne jugoslovensko naučno-istraživačke ustanove (str. 67 c) itd.

(6) U tekstu su, uzgredno, bez potrebnih objašnjenja i neoprodne argumentacije ponuđeni i neki, najblaže rečeno, čudni »nalazi«. Takvima pripadaju:

(a) stanovište da je Tito tek 1948. godine odgovorio na »sudbonosnu dilemu: sa Staljinom, ili sa Zapadom« (str. 15), iako je Titova orijentacija na »treći put« (u smislu samostalnosti zemlje i specifičnih oblika njene socijalističke transformacije) bila poznata i odranije (izložio ju je u svom poznatom govoru u Ljubljani, maja 1945. godine, čime je izazvao još jedno podozrenje i nezadovoljstvo sovjetskog rukovodstva);

(b) konstatacija da je CK KPJ »uspio, posle Petog kongresa KPJ, da dobije političko punomoćje od jugoslovenskih komunista da nastavi borbu protiv Staljinovog hegemonizma« (str. 285), iako to punomoćje nije dolazilo u pitanje ni prije ni za vrijeme Kongresa;

(c) tvrdnja da se Tito poslije izbijanja otvorenog sukoba sa Informbiroom morao osloniti na mase kao »jedino što nam je ostalo« (str. 311, 317), kao da nije više bilo ni Partije, ni armije, ni organa vlasti (?!);

(d) opisivanje »psihoze« u Đilasovoj porodici (str. 512), aluzija na odnos CK KPJ prema Đilasu kao na čistku i »sečenje glave« (str. 462), tvrdnja da smo se protiv staljinizma borili staljinističkim sredstvima i dilema da su »uvek bili revolucionari« oni koji su prosuđivali o karakteru i stepenu krivice pristalica informbirovske politike (str. 417), priča o prevrtljivcima koji su u posljednjem trenu »napustili Staljina« i dobili nove funkcije, koje do danas obavljaju, dok smo mi »hapsili nedužnu zavedenu decu i slali ih na Goli otok« (str. 367);

(e) označavanje ponosa jugoslovenskih komunista na sopstveno revolucionarno djelo kao »jugoslovenskog provincijalizma« (str. 235);

(f) opisivanje zalaganja samog autora da pomogne jednom mladm čovjeku kao »klanjanje svemoćnima da ne kolju sirotinju« (str. 90 l) itd.

(7) Tekst je prožet i opisima koji samog autora predstavljaju kao aktera sa specijalnim, krupnim zadacima u vezi sa prevladavanjem iračko-iranskog sukoba (str. 90 n), spašavanjem indonežanske revolucije (str. 229) ili, pak, kao žrtvu nesporazuma i nevino optuženog u sopstvenoj partiji (str. 449—502), a nijesu izostale ni neke »pikanterije« poput markiranja »razlaza« između Jovanke Broz i Tita (str. 90 i), napomena da je Davorjanka imala moćan uticaj na Tita (str. 396), odnosno postavljena pitanja zašto Titovi biografi prećutkuju njegov susret sa Stepincem (str. 90 c) i sl.

U tekstu su date i neke, ne baš nepohodne, »ilustracije«, poput onih o

svinjcima i kokošnjcima u stanovima boraca revolucije (str. 192 a), i kvalifikacije, kakva je ona o »sovjetskim satelitima« u Istočnoj Evropi i na Balkanu (str. 491). Isto tako, autor je ostavio »za kasnije« objašnjenje nekih pojedinosti o hvatanju Draže Mihailovića (str. 62), odnosno otkrivanje imena nekih svojih sagovornika.

U cjelini uzevši, tekst je znatno ispod onog što je autor obećao, ističući da će svojim čitaocima dati »u prvom redu, nova dokumenta do kojih se došlo« (str. 15). Naspram malog broja stvarno novih podataka i činjenica i »novih razumevanja«, koja bi omogućila »da se napravi korak dalje« u spoznaji suštine i svjetskoistorijskog značaja sukoba iz 1948. godine, tekst nudi mnogo autorovih ocjena i meditacija o pojedinim ljudima, pojavama, situacijama. Same te ocjene i meditacije, umjesto na dokumentima i argumentima, najčešće se zasnivaju ili na odranije poznatim citatima iz drugih Dedićevih djela i djela drugih jugoslovenskih autora, ili pak na nekritički prihvaćenim kazivanjima nekih sagovornika čiji se identitet (uglavnom nepotrebno) skriva. Pretpostavljajući »slobodno« feljtonističko-memoarsko pripovijedanje strogim zahtjevima naučno-teorijske analize istorijskih zbivanja i slažući po subjektivnim kriterijumima izabrane elemente u unaprijed stvorenu sliku, autor ne samo da nije uspio da cjelovito objasni probleme čijim se posmatranjem bavi, već ni da ponudi za to relevantni materijal. Staviše, tekst je opterećen mnogim nepreciznostima, suviše »neobaveznim« materijalima i ishitrenim ocjenama i porukama, što njegovu ukupnu vrijednost snižuje ispod nivoa koji djela te vrste podrazumijevaju. Pišući taj tekst autor se nije sasvim pridržavao principa, kojega inače potencira (str. 4), da se »istorija ne može pisati bez dokumentata, bez proverenih dokumenata«.

II

Dokumentacija data uz ovaj tekst ne nadilazi njegov nivo. Sem, donekle, u nekoliko slučajeva (zapisnici i zabilješke sa sjednice CK KPI i dijelovi Davor-

nika Jakova Blaževića) ni ona ne nudi neka nova, značajnija saznanja. Neki priloženi dokumenti su irelevantni za ponuđeni kontekst posmatranja pitanja na koja se odnose (npr. Zakon o naseļjavanju južnih krajeva iz 1931. godine). Neki dokumenti, poput isječka iz novina o smrti Ivana Milutinovića, nepotrebni su, jer je pitanje na koje se odnose objašnjeno u tekstu. Negdje autor, umjesto da priloži dokument (konkretno, Titov referat na VI kongresu KPJ), navodi neobjavljene isječke iz njega i koristi to kao argumentaciju za polemiku sa tobožnjim zagovornicima »pragmatističke reinterpretacije naše poslijeratne istorije« itd.

Prilikom odabiranja priloga autor je vjerojatno imao u vidu činjenicu da su glavni dokumenti o posmatranom problemu objavljeni još dok je sukob KPJ sa Informbiroom bio u toku (*Bela knjiga o agresivnim postupcima...», O neistinitim i nepravednim optužbama protiv naše zemlje i naše Partije* i drugi zbornici), odnosno u tri knjige dokumenata o 1948. koje je sam priredio (izdanje »Rada« 1979. godine). Ma koliko metodološki bio ispravan, takav postupak ima i svoju slabu stranu: mnogi od izostavljenih dokumenata vredniji su i značajniji (i kudikamo neophodniji za objašnjenje nekih pitanja i problema iz posmatranog perioda) od prezentiranih.

III

Dokumentacijski prilog različite je vrijednosti i nivoa relevancije za Titovu biografiju uopšte, a za materiju treće knjige *Novih priloga* posebno.

Autorovi dnevnic iz Indije iz 1953. godine sadrže dosta toga što ih čini podobnim za objavljivanje uz ovaj tekst. To se, u izvjesnoj mjeri, odnosi i na priloge o Edvardu Kardelju i Veljku Mićunoviću. No, svi ti prilozi, posebno prilozi o Kardelju i Mićunoviću, mogli bi da se objave i u nekoj drugoj publikaciji, drugom prigodom.

Dokumenta izabrana iz *Knjige o knji-zi* veoma su neujednačenog značaja i vrijednosti. Ima ih odista vrijednih (kakvi su oni označeni brojevima 23.

33, 36, 64 i drugi), koje bi trebalo objaviti, ali i takvih koji su bez ikakve važnosti i za ovaj tekst i uopšte za Titovu biografiju (takvi su dokumenti br. 1, 3, 6, 7, 12, 16, 19, 26, 48, 53, 57 i drugi) ili imaju čudan sadržaj i poruku (npr. dokumenti 4 i 5). Neki od tih dokumenata prepisani su ili prepričani u tekstu.

Iz izloženog proizlazi da priređeni materijal (tekst i prilozi) za treću knjigu *Novih priloga za biografiju Josipa Broza Tita* ne nudi neka značajnija nova objašnjenja, argumente i dokumentaciju na osnovu kojih bi se proširila i produbila postojeća saznanja o posmatranom periodu i događajima koji su ga karakterisali, odnosno o Titovoj ulozi i uticaju na njih. Sve ono što ranije nije bilo poznato i objavljeno, a što inače može da posluži samo kao ilustracija za već spoznate i naučno verifikovane detalje vezane za sukob KPJ sa Informbiroom, ne prelazi obim od 5-6 autorskih tabaka i ne podrazumijeva potrebu da se objavljuje kao posebna knjiga. Eventualno objavljivanje priređenog materijala bilo bi cjelishodno tek nakon njegove temeljne prerade i dorade, koja bi podrazumijevala, s jedne strane, otklanjanje naznačenih slabosti i nedostataka i, s druge strane, prezentaciju i elaboraciju novih priloga za pomenuta krupna pitanja.

Radovan Radonjić

Recenzija

UDK 330.342.151.076.12

Branko Horvat

Politička ekonomija socijalizma

Globus, Zagreb 1984.

Malo je knjiga koje su posljednjih godina izazvale, već samom svojom najjavom, toliko iščekivanje i očekivanje kao knjiga Branka Horvata *Politička*

ekonomija socijalizma. (Dakako, osim, još uvijek iz razumljivih razloga, Dedijerovih *Novih priloga*...) »Ambijent« je bio potpun: autor — istaknuti jugoslavenski ekonomist, nominiran za Nobelovu nagradu za ekonomiju; knjiga — obećavajućeg naslova, objavljena prvo u inozemstvu; duhovna situacija — inflacija »ekonomske misli«; i last but not least — izuzetno povoljna mišljenja recenzentata, istaknutih jugoslavenskih ekonomista (Aleksandar Bajt: »Najnovija knjiga Branka Horvata je, nedvojbeno, najposebnija, najkompleksnija i također najdublja cjelovita rasprava o sistemu samoupravnog socijalizma u njegovim ekonomskim, socijalnim i političkim dosezima napisana u nas«. Ivan Maksimović: »Svakako, suočeni smo sa jednim značajnim, izuzetnim radom, koji će, u to ne treba sumnjati, probuditi veliko interesovanje i svetske i naše profesionalne javnosti, i to ne samo ekonomista, već i socijalnih filozofa-etičara, istoričara, filozofa, metodologa, ekonomista teoretičara i praktičara. I ma koliko da se s ovom ili onom interpretacijom i nalazom B. Horvata ne možemo do kraja složiti, moramo priznati da je svaki veoma argumentovan i da se u celini uočava veliki stepen unutrašnje koherentnosti misli i izlaganja. Ona će se veoma teško pobijati, a u svakom slučaju biće izvanredan stimulan za naučni razvoj političke ekonomije socijalizma«. Oba citata iz recenzija knjige objavljena u *Danasu*, br. 92, str. 46.) Mnogo toga je, dakle, obećano. No, u bolje običaje spada i to da se obećanja ispunjavaju. Ako prihvatimo, kao stvar razumljivu po sebi, da svaki onaj tko živi, radi, pa i objavljuje knjige u samoupravnome socijalističkom društvu nije unaprijed (za)dani marksist, a nije ni ono što o sebi misli (i izjavljuje) da jest, tada je vrijedno pogledati na čemu se zasniva »politička ekonomija socijalizma«.

Već na samom početku, još u predgovoru knjige, i to u predgovoru engleskom izdanju (sic!), Horvat krsti svoje djelo *marksističkim istraživanjem*, pa kaže: »Podnaslov ove knjige govori da je ona marksističko istraživanje« (str. 11). Na stranu autorovo olako samokva-

liciranje, ali ostaje kao činjenica da u knjizi *Politička ekonomija socijalizma*, u izdanju zagrebačkog OOUR-a »Globus«, biblioteke Posebna izdanja, naprosto ne postoji nikakav podnaslov, otisnut crno na bijelo. Nepotrebna zbrka na početku? Ili, možda, nedovoljno brižljiva redakcija knjige? U podacima o originalu također stoji samo: Branko Horvat, *The Political Economy of Socialism*, M. E. Sharpe, Inc, Armonk, New York, 1982. I ni slova više. Podnaslov se netragom izgubio. Pa čak ako i shvatimo naslov prvog djela knjige (=Kritika suvremenih društveno-ekonomskih sistema«) kao podnaslov cijele knjige (što, uostalom, nigdje nije ni sugerirano), opet ne vidimo što bi to bilo »marksističko«, jer kritikâ suvremenih društveno-ekonomskih sistema ima svakojakih. Možda je englesko izdanje i imalo kakav podnaslov, no to ne vidimo i zbog toga nas ne treba boljeti glava. Ipse dixit! Sve to i ne bi bilo važno kad nas *nepostojeći* podnaslov ne bi trebao upozoriti da je pred nama marksističko istraživanje. No, u predgovoru engleskom izdanju objašnjeno nam je zašto već podnaslov treba naglasiti kako je riječ o marksističkom istraživanju.

Razlog broj jedan. Da bi bilo moguće »...lišiti kritičare zadovoljstva triumfalnog otkrića da je, na kraju krajeva, ovo marksistička rasprava, te se kao takva može odbaciti.« (str. 12).

Razlog broj dva. Da bi bilo moguće obznaniti kako se Horvat popeo Marxu na ramena (dobro da nije na glavu). »Drugi je razlog fundamentalniji. Jedan moj prijatelj, poznati marksistički filozof, običavao je reći da je Marx postigao što je htio jer se mogao uspeti na ramena jednog intelektualnog diva - Hegela. Što se mene tiče, slobodno sam se uspeo na široka Marxova ramena.« (str. 12). U svakom slučaju, dobro je da Horvat beskompromisno uvodi marksizam. Očito je evoluirao od vremena svoje »druge disertacije« kojoj je u naslovu, prilikom prevođenja »na nekoliko jezika«, ispustio pridjev (ili kako kaže Horvat »izraz«) »socijalistička« (tako da je prevedena kao *Ekonomska teorija planske privrede*) i to zato da ne bi

»...zastrašio izdavače na Zapadu« (str. 9)! A kako bi se tek zastrašili čitaoci na Zapadu! Na sreću oni su također evoluirali, pa se nisu zastrašili *Političke ekonomije socijalizma*.

O određenju marksizma u Horvata (uostalom, njega je potrebno tumačiti »na poseban način«) nećemo, jer je to već učinio na posve zadovoljavajući način Korać (v. *Danas*, broj 137, str. 44/45). Politička ekonomija, također, dobiva »posebno značenje«. Ona (politička ekonomija) »...zahtijevala je spajanje ekonomske i političke teorije u jednu jedinstvenu socijalnu teoriju« (str. 11), što je, dakako, »implicitralo brojne metodološke probleme« (str. 11). U to ne sumnjamo, no to nimalo ne umanjuje probleme svakoga onoga tko se odluči na čitanje Horvatove knjige. Štoviše, oni tek počinju.

Prvi dio knjige naslovljen je »Kritika suvremenih društveno-ekonomskih sistema«. Njegov predmet su dva »suvremena društveno-ekonomska sistema«, i to kapitalizam i *etatizam*. Očito i dalje imamo posla s kategorijama u njihovu »posebnom značenju«. Još je shvatljivo kada Horvat kaže: »Jedno društvo nazvat ćemo *etatističkim* ako njegovi vladajući slojevi zastupaju temeljne doktrine tradicionalne socijalističke ideologije, kao što je ukidanje privatnog vlasništva i emancipacija podređenih klasa, ali revidiraju socijalistički pristup u pogledu jednog nadasve važnog pitanja: uloge države« (str. 32), premda bi se moglo postaviti i pitanje da li je u zemljama »realnog socijalizma« riječ o etatizmu kao dominantnom odnosu ili pak o partitokracijama. Ali označiti društveno-ekonomske sisteme zemalja »realnog socijalizma« *etatističkim* i suprotstaviti ih kapitalizmu kao ekonomski formiranoj zajednici, postupak je miješanja pojmova različitog reda. *Etatizam* je etatizam, i kao takav označuje teoriju i praksu dominacije države, i to nema nikakve veze s društveno-ekonomskim sistemom. (Slijedeći logiku Horvatova stava, kapitalizam ne poznaje etatizam.) Postupak koji autor primjenjuje nije ništa drugo do, sit venia verbo, proizvoljnost u uporabi pojmova.

Ova pojmovna zbrka samo devalvira sadržaj poglavlja u kojemu je, inače nadasve interesantno, Horvatovo razmišljanje o religioznoj strukturi svijesti u »etatizmu«.

Daljnja dva poglavlja prvog dijela knjige obrađuju društvenu stratifikaciju u kapitalizmu i »etatizmu«, alijenciju i reifikaciju, te neke moralne i psihološke referencije u kapitalizmu i »etatizmu«.

Središnje mjesto drugog dijela knjige (»U potrazi za alternativom«) jest komparativno razmatranje organizacije i efikasnosti kapitalizma i (opet) etatizma, s time što se u analizu uvodi i socijalistički organizacijski model. »Kao što smo već spomenuli, socijalistički organizacioni model mora biti tako strukturiran da isključi hijerarhiju, koja neminovno stvara klasnu stratifikaciju. To se postiže zatvaranjem organizacione strukture na jedan vrlo specifičan način: nema protuzeže moći, koja stvara konkurentne birokracije, nema partijskog klina (vjerojatno štamparska greška — logičnije bi bilo »klana«, D. Š.), koji je uzrok jedne jedine svemoćne birokracije, nego kombiniranje upravljanja i rada od istih ljudi — to jest, samoupravljanje« (str. 160). Sada smo barem načistu s kategorijama koje rabi Horvat: kapitalizam = liberalni kapitalizam (jer je ono »državno« rezervirano za drugu stranu), etatizam = »realni socijalizam«, socijalizam = samoupravljanje.

Drugi dio knjige završava poglavljem »Poželjnost socijalizma« i tu se valja na trenutak zadržati. U socijalističkom društvu (dakle, po Horvatu, u samoupravnome socijalističkom društvu), a na osnovi uloga koje članovi zajednice nose (»svatko od nas je proizvođač, potrošač i građanin«, str. 191), izvode se tri jednakosti koje signficiraju pravednost socijalizma: jednakost proizvođača, jednakost potrošača i jednakost građana. Iz toga se izvlači zaključak: »Jednakost proizvođača, potrošača i građana daje osnovu za socijalističko društvo u smislu pravednog društva« (str. 193).

Samo po sebi točno, ali isuviše asocira na tezu o socijalističkom (samoupravnome) društvu kao društvu i društ-

šansi (a to je već način mišljenja koji, u biti, legitimira ono još—uvijek građansko u socijalističkoj zajednici).

Treći dio knjige, »Izgradnja samoupravnog socijalizma, u prva četiri poglavlja raščlanjuje i objašnjuje prethodno spominjane tri jednakosti u socijalizmu, a završava poglavljima »Planiranje s tržištem« i »Makroekonomska organizacija«. Kako ovaj dio knjige tematizira upravo samoupravne socijalističke društveno-ekonomske odnose, vriedi se na njemu nešto dulje zadržati. Isprva, Horvat se hvata u koštac s kategorijom vlasništva, vlasništva uopće, a društvenog vlasništva posebno. (Usput: Horvat nas je lišio svih dobara koja uživamo kao privatna lica u osobnom vlasništvu, jer eksplicite kaže: »Pomno obrađujući rimsko-buržoasku pravnu teoriju, socijalistička tradicija razlikovala je tri oblika vlasništva: privatno, združno i državno.« (str. 197). Dakle, ništa od osobnog vlasništva.) S društvenim vlasništvom stoji pak stvar ovako: pored već uobičajenih i do zla boga dosadnih »amo tamo« jezičkih vrludanja o tome kako društveno vlasništvo i jest i nije vlasništvo (o tome šire na str. 198), dobivamo ovo određenje: »S formalno-pravnog stajališta vlasništvo je skup prava i obaveza u pogledu stvari koja ima ekonomsku vrednost. U slučaju društvenog vlasništva možemo identificirati dva osnovna prava i jednu obavezu. Prava su:

1) upotrebljavanje, zamjenjivanje ili prodaja dobara, uključujući i sredstva za proizvodnju;

2) izvlačenje probitka iz upotrebe proizvodne imovine (uživanje). Osnovna obaveza je:

3) vrijednost proizvodne imovine ne smije se umanjiti bez obzira iz kojeg je izvora prvobitno financirana (str. 198). Sve je to točno, ali o biti društvenog vlasništva ne znamo ništa više nego prije. Naime, ova »dva osnovna prava i jedna obaveza« jesu prava, odnosno obaveze koje proistječu iz *prava rada sredstvima u društvenom vlasništvu*. Da je rečeno kako je društveno vlasništvo skup političkih opredjeljenja i pravnihi normi kojima se uređuju odnosi u pro-

izvodnji i raspodjeli u samoupravnome socijalističkom društvu možda bi se unijelo više svjetla u tu problematiku.

O narednom poglavlju, »Jednakost potrošača«, može se reći da korektno razvija probleme raspodjele prema efektima rada, pa ipak ostaje nejasno zašto je prvi dio poglavlja naslovljen »Raspodjela prema radu«, kad je i Horvatu jasno (a to je i iz teksta vidljivo) da je riječ o raspodjeli prema rezultatima (ili efektima) rada. Da li je ponovno riječ o najbrižljivoj redakciji ili Horvata uopće nije briga za ispravnu uporabu kategorija? To, uostalom, drastično dolazi do izražaja u slijedećem poglavlju, »Jednakost građana«. U tekstu nalazimo, između ostaloga, i slijedeće: »Budući da je proletarijat brojniji nego prijašnja vladajuća klasa — proleterski pokret je pokret goleme većine u interesu goleme većine (Komunistički manifest) — proleterska država je sposobna provoditi političku demokraciju na mnogo višem stupnju. Pariska komuna iz 1871. godine predstavlja takav slučaj. Marx je to nazvao 'vladavina radničkih klasa', a Engels 'diktatura proletarijata'«. Iznad ovog dijela teksta stoji bilješka br. 11. U pregledu bilježaka, na kraju knjige, na stranici 485, pod bilješkom 11 stoji: »K. Marx, *Građanski rat u Francuskoj*, F. Engels, *Uvod u Marxove radove 1891*«. Ergo, po Horvatu slijedi:

(1) proletarijat je brojniji od buržoazije i zato je sposoban ustanoviti *istinsku* demokraciju (unatoč izraženoj afinitetu za matematiku, Horvatu bi bilo malo teže pokazati kako se povećavanjem broja političkih subjekata povećava i stupanj demokratskiosti jedne zajednice. Uostalom, svojim omiljenim varijacijama o etatizmu u prethodnim poglavljima, proturječi ovim stavovima);

(2) Engels je »to« nazvao diktaturom proletarijata, i to 1891. Horvat time pokazuje stanovite insuficijencije u poznavanju marksizma. Ako već Engels 1891. naziva »to« diktatura proletarijata (a to proizlazi iz bilješke 11), onda nije uopće bitno što je o »tome« Marx pisao još 1852, i to ne kao o »vladavini radničkih klasa« već bratke i s...

kao o diktaturi proletarijata (za većinu čitalaca suviše je vjerojatno i navoditi izvor — Marxovo pismo Weydemeyeru od 5. ožujka 1852). Doduše, citirati Marxa značilo bi izložiti se opasnosti da se bude svrstan među marksologe (po dr Horvatu).

Vrijedi se zadržati na još jednom mjestu u ovom djelu knjige. Skicirajući federalnu razinu političke organizacije samoupravne socijalističke zajednice, autor tvori skupštinu od dva doma: »doma građana« i »doma privrede«. Potonji dom čine delegati proizvođača, a uvodi se stoga što »... samo privreda treba stalno *upravljanje* (podvukao D. Š.) na federalnoj razini. »Pretpostavljamo da je ovo (još jedna u nizu) autorova omaška. U protivnom, tekst pruža mogućnost i političkog pripisivanja (a do toga nam sada nije stalo). Pojam »koordiniranje« umjesto »upravljanje« unio bi zaslugno više smisla. I u narednim poglavljima nastavlja se Horvatovo vrludanje u materiji kojom ne vlada, a time i čitaočeve nedoumice. Horvat je predgovoru pisao o političkoj ekonomiji kao o spoju ekonomske i političke teorije, no očito je da se u ovoj potonjoj ne snalazi, barem ne u dovoljnoj mjeri da bi mogao ostvariti svoju ambiciju uspješnog spoja ekonomske i političke teorije u »jednu jedinstvenu socijalnu teoriju« (ovo treba shvatiti u corpusu Horvatova određena političke ekonomije u »posebnom značenju«). Evo još jednog primjera: na str. 257, klasificirajući partijske sisteme u kapitalističkim i »etatističkim« zemljama, autor svrstava partijski sistem Savezne Republike Njemačke u sisteme u kojima se vlade temelje na većinskom principu *jedne* partije. Dopuštamo da je koaliciju CDU/CSU još i moguće okvalificirati kao monolitnu političku tvorevinu (i stoga što je riječ o dvije partije faktički identičnog programa i političke prakse, i stoga što još od izbora za prvi njemački Bundestag nastupaju u koaliciji), ali ulazimo u dvadesetu godinu kako se vlade Savezne Republike obrazuju na temelju koalicije partija. Tako do 1965. godine djeluje tzv. mala koalicija (CDU/CSU i FDP) od 1966.—1969. vlada ob-

zuje tzv. velika koalicija (CDU/CSU i SPD), od 1969. pa do izbora za 11. njemački Bundestag vodeća politička snaga je koalicija SPD i FDP, nakon čega mandat prelazi u ruke CDU/CSU, ali i opet u koaliciji (ovaj puta s FDP).

J. C. Galbraith je svojevremeno pisao da se politekonomistima često zamjera nespretno bavljenje pitanjima kojima se inače bave politologija, sociologija ili socijalna psihologija. Svakako su prigovori te vrste neprihvatljivi, jer predmeti koje ove posebne znanosti proučavaju ulaze i u interesnu sferu političke ekonomije. Ali, bili bismo prišteđeni mnogih neugodnosti kad bi se Horvat bavio samo pitanjima ekonomike. Tada, dakako, ove knjige ne bi ni bilo, no nismo posve sigurni da bi to bio veliki gubitak. Upravo 12. i 13. poglavlje pokazuju da Horvat daleko bolje vlada samom ekonomikom (poglavljja »Planiranje s tržištem« i »Makroekonomska organizacija«). Vrijedna je pažnje analiza ponašanja samoupravnog poduzeća s obzirom na tržište, dana u 4. odjeljku 12. poglavlja. Ipak, ostaje da se konstatira kako takve analize nisu dovoljne da ispune ambiciozni projekt knjige. Posljednji, četvrti dio knjige naslovljen je »Prijelazno razdoblje«. Nećemo se baviti prvim poglavljem ovog odjeljka, jer bi se opet trebalo baviti Horvatovim društvenim kategorijama i pojmovima »u posebnom značenju«. Posljednja poglavljja zapućuju se »preko granice«, odnosno predstavljaju pokušaj da se skiciraju perspektive promjena na međunarodnom planu s osvrtnom na probleme nerazvijenih.

Toliko o sadržaju knjige.

Na početku je rečeno da je knjiga veoma ambiciozno zamišljena. Po sudu recenzenata, ona je čak »najopsežnija, najcjelovitija, najkompletnija« itd. rasprava o sistemu samoupravnog socijalizma. Koliko ona ispunjava očekivanja i obećanja? Recimo odmah: veoma malo ili nimalo. Uporište za ovaj sud ne nalazimo u nizu netočnosti, nepreciznosti, proizvoljnosti itd. (od kojih smo neke nastojali pokazati), jer, uostalom, greške se mogu provući i kroz najbrižljiviju redakciju teksta. Knjiga je, pri-

ceptualnog stajališta promašaj. Pisati političku ekonomiju socijalizma znači poći od onog »trećeg«, »zajedničkog«, onog što je imanentno socijalizmu kao ekonomski formiranoj zajednici/društvu, pri čemu su politički oblici organizacije socijalističkih država ili blokova tek ono izvanjsko, pojavno. Marxova kritika političke ekonomije pošla je od toga da na temelju onoga općeg (Haugovo »treće, zajedničko«) izanalizira sam sistem proizvodnja društvenog života, odnosno način proizvodnje kapitala (kao društvenog odnosa) samoga. Suvišno je i isticati da Marxa ne zanima ni pojavni oblik kapitalizma (dakle, ni njemački, ni britanski, ni francuski itd. oblik kapitalističke proizvodnje), niti socijalni odnosi unutar njega, nego način na koji se takvi odnosi uopće proizvode. Takav postupak instruktivan je i za prijepore političke ekonomije socijalizma. Ako prihvatimo političku ekonomiju kao znanost, u njezinu pozitivnom obliku (dakle, mogućnost političke ekonomije socijalizma, ne samo u obliku kritike građanskog načina proizvodnje života, nego i specifičnih, socijalističkih, možda točnije, nekapitalističkih oblika proizvodnje), dakle kao znanost o uvjetima nastajanja, razvoja i propasti ekonomski formirane zajednice/društva te, sukladno tome, o oblicima prometa, raspodjele i potrošnje, dakle ako prihvatimo političku ekonomiju socijalizma, onda metoda izlaganja »po društveno-ekonomskim formacijama« (uobičajeno u paru: kapitalizam-socijalizam, a u Horvatovoj verziji u trijadi: kapitalizam-etatizam-socijalizam) nimalo ne pomaže. Isto tako promašuje i metoda izlaganja »po ekonomskim kategorijama« (a i ova metoda je prisutna u *Političkoj ekonomiji socijalizma* u obliku komparacija pojedinih društveno-ekonomskih kategorija između triju društveno-ekonomskih sistema). O tim metodama i o njihovim dosegima svjedoče rasprave u Sovjetskom Savezu o udžbeniku političke ekonomije (diskusija koja traje i danas, već dobrih pedeset godina). Politička ekonomija socijalizma moći će odgovoriti na pitanja koja se pred nju postavljaju tek kada u središtu svoga interesa i u

metodološkom smislu postavi rad kao povijesni demijurg. Drugim riječima, trebalo bi postaviti misaone zadatke, raščlaniti rad, vidjeti kako funkcionira dioba rada (ne podjela) i kako se na njoj grade svi drugi odnosi u društvenoj proizvodnji života. Jer, temeljni odnos socijalizma jest odnos unutar diobe rada (pa otuda i odnos socijalnih nosioca njegovih funkcija), ljudi se susreću kao nosioci određenih radnih funkcija. Umjesto toga, u Horvata susrećemo opis sistema društvene reprodukcije, razmatranje pojavnih oblika socijalističkih zajednica i ponešto statističkih podataka koji, međutim, nisu nikakav razlog za objavljivanje ovakve knjige. Analize socijalističkih produkcijskih odnosa, a s druge strane proizvodnih snaga (s, dakako, primatom proizvodnih snaga) ostaju dužne odgovora o samom načinu proizvodnje života i žalostan su ostatak dijamatskog ne-vremena, kada se na političku ekonomiju gledalo kao na ogranak ekonomike, kao na nešto što treba i samo biti dio neposrednih produkcijskih snaga.

Unatoč optimističkim mišljenjima recenzenata, politička ekonomija socijalizma morat će sačekati drugog autora, posve drugi pristup, da bi mogla postati anatomijom socijalističkog načina proizvodnje života.

Damir Sargač

Recenzija
UDK 321

Zbornik

Uporedni politički sistemi

Beograd 1983.

Na jugoslovenskim univerzitetima već se odavno zapaža porast interesovanja za proučavanje političkih sistema drugih zemalja. Studij uporednih političkih sistema, koji je na fakultetima političkih nauka već stekao »pravo gra-

danstva«, nalazi mesto i u nastavnim planovima pravnih fakulteta. Taj proces praćen je i pojavom odgovarajućih udžbenika, među kojima treba izdvojiti *Uporodne političke sisteme* Najdana Pašića (delo koje je do danas doživelo niz izdanja), zbornik dokumenata *Savremeni politički sistemi*, koji je pripremio Vučina Vasović, kao i *Savremene političke sisteme* Miograda Jovičića, pripremljene za studente Pravnog fakulteta u Novom Sadu.

Komparativno izučavanje političkih sistema predstavlja relativno razvijenu disciplinu u svetskoj političkoj nauci. Međutim, susret sa udžbenicima i monografijama iz ove oblasti (na primer: H. Zink, *Modern Governments*, New York 1959, str. 820; S. E. Finer, *Comparative Government*, London 1978, str. 615) ukazuje, pre svega, na njihov pretežno deskriptivni karakter. Ta dela posvećena su prvenstveno opisima pojedinih političkih sistema, koji su klasifikovani, u skladu sa ideološkim stereotipima, na »demokratske« (politički sistemi buržoaskih zemalja), »totalitarne« (SSSR i ostale socijalističke zemlje) i »autokratske i oligarhijske« (većina zemalja »trećeg sveta«). Posebna pažnja posvećuje se, prema preovlađujućoj praksi evropocentrizma, tzv. »velikim« političkim sistemima (SAD, Velika Britanija, Francuska, SSSR). U tim knjigama nije, međutim, rešen problem metodološkog pristupa materiji koja se proučava, što bitno umanjuje njihovu vrednost, svodeći ih često na niz više ili manje korisnih, ideološki obojenih informacija.

Svih tih opasnosti bili su svesni autori *Uporodnih političkih sistema*, kolektivnog dela trideset i sedmorice nastavnika jugoslovenskih politoloških i pravnih fakulteta.¹ Marksistička politička misao mora prevazići nivo egzegzeze i opisa, odnosno ona, ako želi sagledati istinu o *političkom* u društvu, mora

biti teorijski i metodološki jasno zasnovana. U tom smislu i marksistička politička nauka o uporednim političkim sistemima mora, pre svega, utvrditi granice pojma »politički sistem« i potom odrediti način na koji će se pristupiti toj materiji. Imperativ marksističkog pristupa bogatoj empirijskoj građi o političkim sistemima raznih zemalja opredelio je i strukturu ove knjige, koja je, kako se ističe u predgovoru, »u izvesnom smislu neuobičajena i slobodno se može reći jedinstvena u komparativističkoj literaturi«. Sadržaj knjige podeljen je u tri dela: Uvod — Pojmovi i problemi (3—67), Prvi deo — Politički sistemi (67—229), Drugi deo — Političke institucije (229—389). Na kraju se, pored indeksa pojmova i spiska autora, nalazi i izbor literature iz političkog sistema i ustavnog prava, koji obuhvata knjige jugoslovenskih autora i knjige stranih pisaca prevedene na jezike jugoslovenskih naroda.

Uvodni deo sadrži osnovne teorijske stavove o materiji političkog sistema. Polazeći od potrebe da svako naučno istraživanje ima jasno utvrđen predmet i metod, autori prvo pristupaju određivanju pojma političkog sistema. U nauci postoji veliki broj različitih shvatanja o političkom sistemu, koja su J. Đorđević i P. Jovanović klasifikovali u dve osnovne grupe: tradicionalna i savremena učenja. Najstarija tradicionalna politička teorija ne poznaje pojam političkog sistema, a umesto njega koristi nedovoljno jasne pojmove »država« i »organizacija«. Takva naučna redukcija jedne složene (političke) stvarnosti na državno-organizaciona pitanja imala je uspeha naročito u zemljama sa jakim etatističkom tradicijom, u kojima je vladajuća ideologija izdizala državu na nivo stvaralačkog principa. Drugo tradicionalno učenje svodi političku nauku na nauku o vlasti, pri čemu su retki pokušaji da se sagleda njena društvena uslovljenost, što u krajnjoj liniji približava ovu koncepciju prethodnoj. Osnovna slabost te teorije jeste »u tome što ona ne rešava ni problem politike ni problem vlasti« (5).

Savremene zapadne koncepcije o političkom sistemu odlikuju se naporom

¹ Knjiga je pisana na inicijativu Predsedništva Saveza udruženja za političke nauke Jugoslavije, s ciljem da posluži kao jedinstveni jugoslovenski udžbenik za predmete koji se bave uporednim političkim sistemima.

da se ideološki stavovi i ocene zamene strogim naučnim metodima, koji treba da otkriju suštinu politike i političkog sistema. Autori ističu četiri takve teorije. Najpoznatija je koncepcija o političkom procesu, koji se shvata kao »način donošenja odluka kojima se rešavaju sukobi interesa u društvenim institucijama i grupama« (6). Taj sociološki orijentisani koncept ne traži suštinu politike u institucijama već u odnosima društvenih grupa, svodeći bogatstvo društvenih odnosa na pluralizam grupa. Korak dalje predstavlja Eastonova koncepcija o političkom sistemu kao »autoritativnoj alokaciji vrednosti« koja, definišući dinamični koncept politike, nastoji da otkrije uzroke društvene i političke nejednakosti. Osnovna slabost ove koncepcije je u tome što politički sistem svodi na mehanički zbir političkih odnosa. U poslednje vreme raste i popularnost raznih modernizovanih varijanti biološko-antropološkog determinizma. Najzad, tu su i uvek aktuelne funkcionalističke teorije koje definišu politički sistem utvrđivanjem raznih društvenih funkcija koje se određuju kao političke (7).

Autori potom nastoje da definišu politički sistem, prilazeći mu kao kompleksnom i dinamičnom pojmu: »Politički sistem time obuhvata ne samo 'političku državu', političku vlast, već i celu strukturu vlasti jednog društva; sadrži institucije, ali i snage koje nose i stvaraju politiku i vlast; sadrži forme i procese, 'statiku i dinamiku'« (9). Pritom se ističe da politički sistem predstavlja sistem osnovnih političkih odnosa koji obuhvataju kako vlast sa njenom »dvostrukom strukturom« (nejednakost, to jest elemenat vladanja i stalna borba da se ta nejednakost prevaziđe), tako i međusobne odnose vlasti i društva. Suštinsko obeležje tog sistema jeste *dominacija*, neravnopravnost ljudi u političkoj sferi.

Usvojivši takav pojam političkog sistema, autori definišu osnovni metodološki pristup materiji komparativnih političkih sistema: to je uporedni metod. Za razliku od uporednopravnog metoda, ovaj pristup posmatra političke institucije i odnose u njihovom stvarnom

delovanju. Autori ove knjige nastojali su da se komparativizam ne svede na paralelizam, odnosno da krajnji rezultat njihovog rada ne bude puki zbir na istovetan način opisanih političkih sistema. Oni su izabrali teži, ali u političkoj nauci jedini pravi put, »suočavajući« političke sisteme u celini i po jedinim institucijama, sa ciljem da iznađu kako ono što je zajedničko i opšte, tako i da definišu razlike (ne samo i ne prvenstveno institucionalno-pravne, nego faktičke: razlike koje dolaze do izražaja u praksi funkcionisanja upoređivanih sistema, a koje su izraz razlika u karakteru stvarnih društvenih odnosa u tim zemljama).

Uvodni deo sadrži i pregled različitih klasifikacija političkih sistema. Polazeći od stava da »osnove ove klasifikacije treba tražiti prvenstveno u suštini politike i političkog sistema«, J. Đorđević razlikuje sledeće grupe političkih sistema: (I) istorijske političke formacije u kojima dominacija predstavlja privatno pravo njenih nosilaca, uz odsustvo bilo kakve autonomije i slobode drugih članova društva; (II) politički sistemi u kojima se vlast pretvara u javnu vlast, što ujedno znači i izvesnu autonomiju i slobodu čoveka. Ova vrsta političkih sistema ima dva osnovna oblika: demokratiju i diktaturu. Demokratija, koja se prepoznaje po postojanju institucionalizovane društvene kontrole nad nosiocima vlasti, može biti buržoaska i socijalistička. To predstavlja osnov za razlikovanje kapitalističkih i socijalističkih političkih sistema, s tim što postoji i jedna heterogena grupa koju čine politički sistemi zemalja u razvoju. Ta klasifikacija prihvaćena je u *Uporednim političkim sistemima* kao osnovna; (III) politički sistemi u stvaranju, koje karakteriše: »1) proces razlaganja političke vlasti i prevazilaženja dominacije, 2) oslobođenje rada, 3) prevlađivanje egalitarnih odnosa nasuprot hijerarhijskim, 4) politički subjektivitet radničke klase, 5) uvođenje sistema samoupravljanja« (29).

Ovaj deo knjige završava analizom uloge i značaja ustava za konstituisanje i funkcionisanje savremenih političkih sistema (E. Dimitrov).

Prvi je deo posvećen analizi najkarakterističnijih buržoaskih i socijalističkih političkih sistema, kao i osnovnim specifičnostima zemalja u razvoju. Prva celina odnosi se na političke sisteme buržoaskih zemalja. Autori su nastojali da i tu izbegnu zamku isključivo deskriptivnog pristupa, pa analizi političkih sistema Velike Britanije, SAD, Francuske i Švajcarske prethode razmatranja o odnosu buržoaske revolucije i političkog sistema (M. Dorđević), kao i analiza osnovnih svojstava političkih sistema buržoaskih zemalja (A. Fira). Ti politički sistemi ne odlikuju se uniformnošću, odnosno među pojedini sistemima ovog tipa često postoje značajne razlike. Ali, njima je nesumnjivo zajednička osnovna determinanta, ona na osnovu koje svi ovi sistemi i čine jednu grupu: to su sve »oblici političke organizacije društva koji omogućavaju i obebeđuju klasnu vladavinu buržoazije« (79). Jedan od bitnih rezultata buržoaske revolucije je pretvaranje vlasti u javnu vlast, to jest izgradnja relativne autonomije onog kompleksa političkih institucija i društvenih odnosa koji čine politički sistem. Za pojam buržoaskog političkog sistema vezano je i obličavanje demokratije kao političkog oblika. Politički sistemi pojedinih buržoaskih zemalja koji su predstavljeni u ovoj knjizi izabrani su po značaju za razvoj institucija i odnosa buržoaske demokratije. Svaki od njih tipičan je predstavnik određenog oblika državne vlasti: SAD — predsednički sistem, Velika Britanija — parlamentarizam, Francuska — mešoviti predsedničko-parlamentarni sistem, Švajcarska — skupštinski sistem. Analizirajući ove političke sisteme, autori (S. Deren—Antoljak: SAD, V. Simović: Velika Britanija, P. Ristić: Francuska, S. Sokol: Švajcarska) ukazuju na njihovu istorijsku uslovljenost, da bi potom prikazali najvažnije političke institucije i način na koji one u praksi funkcionišu.

U osnovi isti metodološki pristup primenjen je i u izučavanju političkih sistema socijalističkih zemalja. Razmatrajući odnos socijalističke revolucije i političkog sistema, autori ističu da je socijalistička revolucija, za razliku od

buržoaske, socijalna revolucija. Dok je buržoaska revolucija politički prevrat koji označava završetak jednog dugog socijalnog procesa, socijalistička je tek početak mnogo radikalnije mišljenih društvenih preobražaja: ona nastoji da prevaziđe podvojenost na vlasnike sredstava za proizvodnju i one koji rade, razgrađujući ujedno celokupni kompleks »nadgradnje« koji se uzdiže nad ekonomskim odnosima eksploatacije. S obzirom na složenost tog istorijskog zadatka, socijalistička revolucija je proces, a socijalizam je prelazni period. Stoga i politički sistem ovog društva mora biti istovremeno i stabilan i dinamičan, odnosno otvoren za prevazilaženje onog starog i klasnog u svom biću, a u smeru izgradnje komunizma.

U knjizi su posebno analizirani politički sistemi SSSR-a (D. Milidragović) i NR Kine (Z. Đukić—Veljović). Takođe su analizirani oblici svojine u socijalističkim zemljama (R. Kuzmanović) i osnovna obeležja socijalističkih ustava (A. Veljić).

Treća celina u okviru prvog dela posvećena je političkim sistemima zemalja u razvoju. Zemlje »trećeg sveta« bogatstvom i protivrečnostima svoje društveno-istorijske prakse zadaju znatne probleme teoriji. U knjizi su ovi politički sistemi razvrstani u četiri grupe (P. Jovanović): (1) tradicionalni režimi prekapitalističkog tipa; (2) režimi autoritarne, najčešće vojne vlasti. U društvenom smislu ovi režimi mogu biti populistički ili izrazito reakcionarni, a u političko-ideološkom smislu mogu se legitimirati »kvazidemokratskim procedurama« ili oslanjati na neki politički ili religiozni pokret; (3) sistemi u kojima funkcionišu ustanove buržoaske predstavničke demokratije; (4) sistemi u kojima vodeću ulogu ima marksističko-lenjinistička partija i koji koriste iskustva socijalističkih zemalja. Posebno je analiziran politički sistem Indije, kao najistaknutiji primer ove grupe zemalja (M. Jovičić).

Dok su u prvom delu ovog udžbenika predstavljeni pojedini politički sistemi u celini, u skladu sa usvojenom klasifikacijom, drugi deo sadrži analizu najvažnijih institucija savremenih poli-

tičkih sistema. Takav »horizontalni presek«, proučavanje pojedinih elemenata političkih sistema, predstavlja korak dalje u njihovoj produbljenoj analizi, odnosno u izgradnji jedne celovite teorije o političkom sistemu (up. M. Jovičić, *Savremeni politički sistemi*, Novi Sad 1981, str. 31—32).

Drugi deo počinje razmatranjima o višeznačnosti pojma i sadržine demokratije u savremenim društvima (J. Đorđević). U strukturi ovog dela mogu se uočiti dve celine: u prvoj se govori o institucijama koje uobličavaju političku vlast u jednom društvu. Posebna pažnja posvećena je skupštinskom sistemu, odnosno analizi njegovog porekla (P. Nikolić) i razvoja u SFRJ (V. Mitkov). Potom slede tekstovi o federalizmu, lokalnoj samoupravi, predstavničkim telima, izvršnoj vlasti, upravi u savremenom društvu, pravosuđu i ustavnom sudstvu. Autori su nastojali da pokažu kako institucije političke vlasti, često gotovo istovetne po ustrojstvu i proklamovanim principima funkcionisanja, u praksi deluju na veoma različite načine, što je uslovljeno karakterom društvenih odnosa u kojima egzistiraju. Druga celina govori o onim institucijama preko kojih se uobličava odnos vlasti i društva: političke partije, oblici neposredne demokratije, izborni sistemi, ljudske slobode i prava, samoupravljanje i participacija, uloga vojske, odnos političkog sistema i religije, uticaj ekonomskoteknoloških promena na savremene političke sisteme, politička odgovornost.

Knjiga *Uporedni politički sistemi* predstavlja nesumnjivo izuzetno značajan poduhvat naše politikološke i ustavnopravne literature. Već sama činjenica što su se na istom poslu našli svi značajniji teoretičari koji se bave ovom materijom predstavlja pozitivan presedan u jugoslovenskoj društvenoj nauci. Međutim, taj kvalitet knjige čini ujedno i njenu osnovnu manu — *Uporedne političke sisteme* karakteriše velika neujednačenost u kvalitetu tekstova. Oni sadrže visoke domete, ali i priloge koji ne pridonose otkrivanju suštine politike u savremenom svetu. Dobija se utisak da neki autori nisu uložili dovoljno

truda u obradi tema koje su im poverene, što se loše odražava na kvalitet celine ovog dela. U tom smislu se može konstatovati da *Uporedni politički sistemi* odražavaju stanje naše političke nauke. Pored pojedinih veoma dobrih tekstova, osnovni kvalitet ove knjige je originalan metodološki pristup, kojim je usklađen marksistički naučni metod sa potrebom da se politički sistemi analiziraju kako sa institucionalne strane, tako i u njihovom delovanju. Zato ona predstavlja značajan doprinos ne samo jugoslovenskoj, već i svetskoj političkoj literaturi.

Nenad Dimitrijević

Recenzija
UDK 327.84

John Barron *KGB Today: The Hidden Hand*

Hodder and Stoughton, London 1984.

Prije nego što se bilo što preciznije kaže o knjizi *KGB danas — skrivena ruka* (riječ je o II izdanju objavljenom istodobno u Velikoj Britaniji, Australiji, Novom Zelandu i Kanadi, nakon velikog tiražnog uspjeha u SAD koncem 1983. godine), potrebno je učiniti najmanje dvije stvari: demistificirati ličnost njezina autora i objasniti zbog čega se, s američke strane, uopće pišu takve knjige, a potom bez ikakvih ograda progovoriti i o stručnim dometima i »senzacionalnim otkrićima« iz pera istog autora, koji godinama — kako po broju knjiga, tako i po količini članaka sa špijunskom tematikom — nadmašuje sve rekorde čak i u jednoj skribomanskoj sredini kakva je angloamerička.

John Barron, također, u publicističkom svijetu slovi kao vrhunski znalac svega što je u vezi s djelovanjem sovjetskog Komiteta za državnu sigurnost — KGB-a (Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti), koji je za Barrona knji-

veća i najprodornija tajna civilna obavještajna i kontraobavještajna služba na svijetu», veća i organiziranija od mnogih suvremenih armija i policija. Čak i oni afirmirani autori iz SAD i Velike Britanije, čiji je pristup sovjetskoj obavještajnoj djelatnosti uglavnom objektivniji od Barronova, ne propuštaju priliku da u popisu literature naveđu i radove Johna Barrona.

Tako Brian Freemantle, bivši vanjskopolički dopisnik londonskog *Daily Expressa*, a kasnije i urednik *Daily Maila*, u novinarskom svijetu poznat kao čovjek blizak britanskim obavještajnim krugovima, u svojoj knjizi o KGB-u objavljenoj 1982. godine (plus dva rasprodana džepna izdanja u 1983. i 1984. godini) najčešće citira upravo Barrona, koristeći mnoge njegove primarne i sekundarne izvore, fotografije, ilustracije, indeks itd.

Slično postupaju i ugledni američki autori kao što je, primjerice, Thomas Powers (pisac knjige *Čovjek koji je čuvao tajnu — Richard Helms i CIA*, New York 1979, dobitnik Pulitzerove nagrade), te vjerojatno jedan od najboljih poznavalaca funkcioniranja američke obavještajne zajednice Lyman B. Kirkpatrick, junior, koji, svi zajedno, Johna Barrona smatraju »pionirom« ili »prvim čovjekom na svijetu« koji je uspio, koristeći sve vrste izvora, »vjerodostojno prikazati tajni rad KGB-a«.

A radi se zaista o izuzetno plodnom piscu, čija je prva knjiga o KGB-u, napisana 1974. godine (*KGB — Tajni rad sovjetskih tajnih agenata*), doživjela samo na engleskom dvadesetak izdanja i tiražu od nekoliko milijuna prodanih primjeraka. U razdoblju od 1976. do 1982. slijede još dva uspješna naslova (*Ubojstvo pitome zemlje i Pilot Mig-a: konačni bijeg poručnika Balenka*), računajući i pamflet od tridesetak stranica propagandnog teksta *KGB-ov magični rat za mir*, štampanog u nekoliko stotina tisuća primjeraka, koji su američki informacijski centri pri diplomatskim i konzularnim predstavništvima širom svijeta neštedimice rasturali u toku 1982. i 1983. godine, tvrdeći da je sve što Barron objavi »vrhunska kvaliteta i neprikosnuta istina«.

Ono što je zaista istina o Barronu i o njegovim spisateljskim dometima, kao i ono što ga izdvaja u odnosu na sve ostale slične autore, jest činjenica da je on istodobno i novinar i profesionalni obavještajac. Tome u prilog govori i njegova izuzetno dinamična biografija. John Barron je, naime, 50-tih godina diplomirao i magistrirao na Visokoj školi za novinarstvo Sveučilišta Missouri, a potom stupio u aktivnu službu u američku ratnu mornaricu. Tamo ostaje do 1957. godine, a nakon demobilizacije počinje raditi u listu *Star* u Washington D. C., gdje vrlo brzo postiže afirmaciju u nacionalnim razmjerima i u 60-tim godinama privlači pažnju američke javnosti britkim političkim člancima. Nakon toga prelazi u najpoznatiji američki mjesečnik *Reader's Digest* (samo u SAD ima tiražu od 18 milijuna primjeraka, uz 28 inozemnih izdanja na 13 jezika u više od 30 milijuna primjeraka), gdje i danas radi kao viši urednik.

U kratkim sažecima o životopisu autora na kraju njegovih knjiga rijetko se spominje jedan vrlo važan biografski podatak, a taj je da u američkoj ratnoj mornarici Barron nije služio kao običan redov, već kao dobrovoljac i pripadnik mornaričke obavještajne službe — ONI (Office of Naval Intelligence), koja je poznata po aktivnostima svojih specijalnih jedinica svrstanih u Odjelu za obavještajne operacije DIO (Department of Intelligence Operations) i specijalno opremljenim brodovima u špijunske svrhe. Tu Barron pohađa posebnu Mornaričku obavještajnu školu, specijalizira se za ruski jezik i zatim odlazi u Zapadni Berlin i SR Njemačku, gdje dvije godine obavlja specijalne obavještajne zadatke.

Prema tome, John Barron jest novinar, publicist i urednik, ali je istodobno i obavještajni oficir — veteran, zadužen, između ostalog, da svojim perom u razdobljima zahlađenih američko-sovjetskih odnosa zadaje drugoj strani neugodne udarce, koje ona teško može izbjeći. Jer, više od 75% izvora koje Barron koristi u svojim knjigama i člancima dolazi upravo iz analitičkih biroa američke obavještajne zajednice, bez

obzira da li do njega stižu direktnim ili indirektnim kanalima, a da se pri tome on nimalo ne trudi da to prikrije.

Konkretno, u zadnjoj knjizi *KGB danas — skrivena ruka*, u deset poglavlja, Barron koristi blizu 200 »službenih informacija« različitih američkih vladinih organizacija i agencija zaduženih za informiranje, a kojima zapravo sve važnije podatke dostavljaju američke obavještajne i kontraobavještajne službe. Isto tako, on spominje i rekonstruirane događaje za koje ne citira bibliografske izvore (primjerice, pri ruci su mu stenoografske bilješke sa saslušanja sovjetskog prebjega Stanislava Levčenko, inače bivšeg oficira KGB-a u Japanu), te objavljuje fotografije sovjetskih obavještajaca koje je tajno snimio FBI na teritoriju SAD, kao i CIA u inozemstvu, nešto što ni jednom publicistu u SAD nije dostupno u takvom obliku.

Također, nesvakidašnja poslastica koju čitaocima priređuje John Barron predstavlja i popis obavještajnih oficira KGB-a, opis njihove djelatnosti od 1974—1983, lažni identiteti i sadašnje mjesto službe. Barron u *KGB danas — skrivena ruka* »provaljuje« ukupno 276 KGB-ovih profesionalaca, pa će mnogi od njih, ako su zaista na ovaj ili onaj način vezani uz sovjetski obavještajni sistem, morati promijeniti identitet, pogotovo iz razloga sigurnosti, i hitno napustiti zemlju u kojoj borave i prikriveno djeluju. To se posebno odnosi na sve one sovjetske novinare, te diplomatske i trgovinske predstavnike koje je Barron prozvao i označio oficirima KGB-a u »specijalnim misijama«, a njihove fotografije objavio u svojoj najnovijoj knjizi, koja zato nije ništa drugo nego prerađena i publicistički prilagođena zbirka obavještajnih izvještaja.

Prema Barronu, sa stručne strane, posebno je korisno objavljivanje detaljne strukture KGB-a u 80-tim godinama, osobito podaci o Prvoj ili Glavnoj obavještajnoj upravi koja organizira i provodi obavještajnu djelatnost u inozemstvu i osigurava podatke, analize i procjene neophodne za vođenje državne i partijske politike SSSR-a. U svom sastavu Prva uprava ima nekoliko odjeljenja, tj. odsjeka (Odsjek za inozem-

stvo, Operativni odsjek, Analitički odsjek, Tajni odsjek, Odsjek za popunu i obuku, Specijalni odjel za transport i veze, Ekonomski odsjek, zatim odsjeci za šifre i fotografiranje itd).

Druga uprava ili Uprava sigurnosti obavlja poslove državne sigurnosti u zemlji i organizira i izvodi određene tajne akcije u inozemstvu. Ova uprava ima potčinjene organe u sovjetskim republikama, oblastima i okruzima. Osim toga, u svom sastavu ima nekoliko odsjeka (Odsjek za agitaciju, Specijalni odsjek, Personalni odsjek, Odsjek za vezu s organima sigurnosti u zemljama Varšavskog ugovora, Instruktorski odsjek i dr.). Barron navodi da u SSSR-u postoje i tri vrste snaga unutrašnje sigurnosti koje formalno pripadaju Ministarstvu unutrašnjih poslova, a usko surađuju s KGB-om. To su: Specijalne jedinice unutrašnje sigurnosti, Granične jedinice i Jedinice milicije.

Barron, također, spominje Treću upravu KGB-a (koja djeluje unutar Generalštaba i vojnoobavještajne službe GRU), Petu upravu (zaduženu isključivo za sovjetske disidente, uključujući i sve druge oblike »ideoloških prijestupa«), Sedmu upravu (elektronsko prikupljanje podataka u odnosu na strane ambasade i strane državljane na teritoriju SSSR-a), Osmu upravu (vezanu uz Ministarstvo vanjskih poslova i Ministarstvo vanjske trgovine), Devetu upravu (zaduženu za osobnu sigurnost državno-partijskih lidera) i Šesnaestu upravu (tajni zadaci).

Barronov »antikomunizam sa zadržkom« je očit, i uz sve opreze da bude »objektivan« i »dosljedan« on ga u *KGB-u danas...* ne može prikriti, posebno kad iznosi neke stereotipne ocjene o socijalizmu uopće, dok su njegova razmišljanja o oktobarskoj revoluciji (vezana uz osnivanje Čeke — najranijeg oblika obavještajnog organiziranja u SSSR-u od 1917—1922. godine) gotovo dosadna, čak i za jednog tipičnoga obavještajnog birokrata kakav je John Barron.

Na koncu, ovu nesumnjivo vješto i znalački napisanu knjigu »u propagandne svrhe« najbolje možemo okarakterizirati

zirati mišljenjem dr Lawrencea Freedmana, istraživača u Kraljevskom institutu za međunarodne odnose u Londonu, te suradnika Međunarodnog instituta za strateške studije u Londonu i Nuffield Collegea u Oxfordu (inače autora briljantne knjige *Američka obavještajna zajednica i sovjetska stratezijska prijetnja* iz 1977. godine). Freedman vjeruje da John Barron, kao »prividno slobodan i nezavisan strijelac«, svojim komercijalnim i rutinerskim pisanjem, te tvrdnjama da su »zli momci iz KGB-a« (koji rade po 15 sati na dan i zarađuju 3 tisuće rubalja mjesečno) krivi za sve probleme suvremenog svijeta, subverziju, urote, terorizam i slično, radi dvostruko loš posao. On ne samo da precjenjuje sovjetske vanjske obavještajne mogućnosti i govori o marginalnim stvarima, pretvarajući činovnika Komiteta državne sigurnosti u nadnaravne »ruske James Bondove«, nego, dje-

lujući na javno mnijenje u SAD, ide na ruku onim krajnje desnim i konzervativnim krugovima u američkom društvu koji stalno i neumjereno upozoruju na »sovjetsku opasnost« i zahtijevaju od Kongresa progresivno povećanje ionako enormnih obrambenih i obavještajnih budžeta, otežavajući opet na taj način američkoj administraciji i stručnim službama da prezentiraju javnosti i Kongresu one autentične procjene u kojima zaista ima mjesta za raspravu i u kojima je riječ o tzv. »stratezijskom ugrožavanju američke sigurnosti i globalnih interesa«. To shvaća i druga strana, pa zato nije ni čudo da se na mnogim diplomatskim prijemima i raznim internacionalnim skupovima može čuti i ova primjedba: »John Barron?... Da li je to onaj Amerikanac koji je u borbi protiv KGB-a učinio za KGB više nego cjelokupna sovjetska propagandna mašinerija zajedno?!«

Fran Višnar

